
Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu

Şenol Kaluç

Giriş

Türkiye anayasalı devletler arasına 1876 yılında Meşrutiyetin ilanı ile geçerken, gerçek manada ilk çok partili hayat ve demokrasi deneyimini ise 1908'de Meşrutiyetin ikinci defa ilanı ile yaşama fırsatı bulmuş ve yepyeni bir dönem başlamıştır. Artık istibdat dönemi sona ermiş ve ülkeye hürriyet gelmiştir. Ülke Padişahın iradesi ile değil artık kısmen demokrasi ile yönetilecektir. Bu makalede Osmanlı-Türk siyasal yaşamında en fazla hırpalanan ve darbe yiyen liberal-özgürlükçü eğilimin siyasi partiler alanındaki ilk temsilcisi olarak müstesna bir yere sahip olan "Osmanlı Ahrar Fırkası"nın çok kısa hayatını ele almaya çalışacağız. İkinci Meşrutiyetin ilanı, belirtildiği üzere, Osmanlıda bir sevinç dalgası yaratmışsa da, aynı etkinin Batıda yaratılması bir yana, girişilmek istenen ıslahat hareketi çok geçmeden Batı tarafından baltalanmaya çalışılmıştır.¹ Batının baltalamasından daha tehlikelisi ise, ıslahat yapmak isteyenlerin, tecrübesizliğin, tereddüdün ve muhafazakârlığın pençesinden kurtulamayarak Meşrutiyeti çok partili rejim ve parlamenter bir hükümetin şeklen gerçekleştirilmesinden ibaret görmeleri olmuştur.²

Meşrutiyetle birlikte toplum yaşamında büyük bir canlanma olmuştur. 24 Temmuz

¹ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi Cilt 1*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974, s.33. "Meşrutiyetin ilanından 7 gün sonra, 3 Temmuz 1908'de İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey İstanbul'daki büyükelçiliğe şunları yazar: "Türkiye gerçekten meşrutiyet idaresini kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlenirse, bu halin sonuçları şimdiden hiçbirimizin göremeyeceği derecede daha ileriye varır. Bunun Mısır'da etkileri müthiş olur, ta... Hindistan'da da kendini hissettirir."

² Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*, Cumhuriyet,1998, s.25.

1908'de gazeteler yazılarını sansüre göndermezken, gazete, dergi, kitap olarak büyük bir yayın furyası başlamıştır. Kadın hareketleri (örgütler, yayınlar), işçi hareketleri (örgütlenmeler ve grevler) ortaya çıkmış,³ tabii olarak yeni partiler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim, Meşrutiyetin ilanından hemen sonra İTC ile Prens Sabahattin'in örgütü olan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti birleşmişlerdi (bu birleşme hiçbir zaman gerçek anlamda vuku bulmayacak ve çok da uzun sürmeyecektir).⁴ Prens'in fikirleri özellikle ordu çevrelerinde, mektepli subaylara pek cazip gelmemiş bilakis İmparatorluğun yıkılışına bir çağrı gibi görülmüştür. Askerler daha ziyade merkezîyetçi bir ideoloji sahibi olan Ahmet Rıza'nın fikirlerini sahipleneceklerdir. Zaten aldıkları askeri terbiye Prens'in fikirlerine sempati duymalarını engellemek için yeterli sebeptir. Tek amaçları müstebit iktidara son vermek ve anayasayı yeniden yürürlüğe sokmaktır; ilerisi için ciddi boyutlarda her hangi bir çözüm ya da analizleri yoktur.

Ahmet Rıza, Bahaattin Şakir gibi müfritlerin kontrolüne giren İTC'ne karşı muhalefet liberal aydınlar arasında artacaktır. Azınlık milletler ise sadece çıkarlarına göre hareket ediyorlardı ve Cemiyetle ilişkileri pamuk ipliğine bağlıydı. Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çok partili bir rejim çıkmıştı ama bu çok partili bir rejimden ziyade İTC (askeri kanadın) kontrolünde birçok partililik oyununa benzeyecektir. Cemiyet kendisinde olduğundan daha çok güç ve iktidar hissetmekteydi ve bu ülkenin menfaatine bir şey yapılacaksa bunu ancak ve sadece cemiyet yapabiliirdi. Cemiyetin karşı çıktığı bir şey varsa o mutlak kötüydü. Cemiyet'in bu tutumuna karşı en ön saflarda yer alacak gruplardan birisi de Prens Sabahattin'in liberal görüşleri etrafında şekillenen Ahrar fırkası olacaktır. Avrupa'da olduğu gibi bundan böyle Prens Sabahattinci grup ile İttihat Terakki Türk siyasal hayatının iki önemli kutbu olarak dikkati çekecektir.

Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu

Osmanlı Ahrar Fırkası yeni oluşan meşrutiyet ortamı içerisinde kurulan ilk resmi siyasi parti niteliğini taşıyacaktır. Bu fırka aynı zaman da Prens Sabahattin'in uzun sürgün yılları boyunca savunduğu Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçi düşünce sisteminin 1908'de Osmanlı siyasal hayatına girişi olmuştur.⁵

Prens Sabahattin meşrutiyetin ilanından bir süre sonra İstanbul'a tekrar dönmeden önce; Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İTC'nin birleştiği haberleri yayınlanmıştır.⁶ Bu birleşme hakkında Aykut Kansu **1908 Devrimi** adlı eserinde bu birleşmenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncesi olmadığı Prens'in kendini meşrulaştırmak ve İTC'nin popülerliğinden faydalanmak amaçlı bir oyun olduğunu iddia etmektedir.⁷

³ Akşin, *Türkiye Tarihi-C.4*, Edt. Sina Akşin, Cem Yay., 6.baskı, 2000, s.27. Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılatırım*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000, s.32.

⁴ Akşin, *a.g.e.*, s.27.

⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler C.1*, İletişim yay. İstanbul, s.175-176.

⁶ *İkdam*, 23 Ağustos 1908, sayı 5117.

⁷ Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s.217-271.

2 Eylül 1908 günü⁸ Prens Sabahattin Bey, yanında babasının cenazesi olduğu halde İstanbul'a gelir. Kendisi büyük bir törenle karşılanır; Prens'in gösterişli bir törenle karşılanması İttihatçıları ciddi şekilde rahatsız edecektir.⁹ Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki toplantılarına çağrıldığı halde kendisine, Meşrutiyetçilere yardım yapan Mısır prensleri gibi etkinlikten yoksun 'protokoler' bir yer verilir. Ve toplantılarda Ahmet Rıza Beyin 'terbiye harici tarzlerine' uğramıştır. O da bunun üzerine Cemiyet merkezine birkaç kere gittikten sonra ilgisini keser.¹⁰

Kuran'a göre Talat Paşa Almanya'da iken Nesim Mazliah efendiye "İttihat ve Terakki" Cemiyetinin hatalarını itiraf ederken: "En büyük kabahatimiz Meşrutiyet'in ilanında Avrupa'dan gelen iki üç arkadaşı (Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir) içimize almamızdır. Bunlar Prens Sabahattin ve Murad Bey'e husumet gösterilmesine sebep oldular ve memlekete nifak tohumu ekildi" dediğini rivayet etmektedir.

Aslında İttihatçılarla ayrılık daha ziyade "Âdem-i merkezîyetçilik" kavramından doğuyordu. "Teşebbüs-i Şahsi" gibi liberal fikirler İttihatçı liderlere aykırı gelmemekteydi. Her iki tarafın temel hedefleri arasında milli bir burjuvazi yaratma isteği ön plana çıkmaktadır. Fakat İmparatorluğun yönetilmesinde "âdem-i merkezîyetçi" tarz, yani yerinden yönetim anlayışı İttihatçılarca kabul edilemez görünüyor, ağır eleştirilere hedef oluyordu. Çünkü böyle bir idari yaklaşımın, zaten dağılmakta olan çok uluslu yapıdaki bir İmparatorlukta yıkıcı bir etki yaratacağı ileri sürülüyordu. Osmanlı İmparatorluğunda ki etnik unsurlara eşitlik tanınması ve yerinden yönetim anlayışının dağılmaya yol açacağı endişesi İttihat ve Terakki'yi karşı tavır almaya yönelten temel ideolojik farklılıktır.

İttihatçılarla Prens Sabahattinciler arasındaki birlik pek uzun sürmedi. Bu birliğin kısa sürmesinde özellikle Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve Bahattin Şakir gibi isimlerin Prese karşı tutumları önemli rol oynamıştır.¹¹ Yine bu sıralarda 22 Ağustos 1908'de İttihat ve Terakki ile yeniden birleşmiş görünen Prens Sabahattin'e bağlı gruplar propaganda çalışmalarına başladıklarında, bunun İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmadığını görmüşlerdir. İzmir'de bazı üyeler tutuklanmıştır. Yine Anadolu'da geziye çıkmak isteyen Adem-i merkezîyetçilerden Mahir Sait, Tevfik ve Avni Kemal Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından baskı altında tutulmuşlardır.¹² Seçim çalışmaları sırasında Prens Sabahattin'in Patrikle görüşerek onun ısrarla devamını istediği ayrıcalıklara -İTC'nin karşı olmasına

⁸ Yalçın, a.g.e., s.76; H. Cahit Yalçın burada Prens'in dönüş tarihi olarak 25 Ağustos 1908 olarak vermektedir. Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul 1956, s.441 ise 21 Ağustos 1908 demektedir.

⁹ Ahmet Rıza, *Anılar*, Cumhuriyet Yay. 2001, s.32. Anılarında Ahmet Rıza bu karşılamayı şu şekilde eleştirecektir: "Müşir (general) Fuat Paşa'ya, sürgünden dönüşte Sabahattin Bey'e olağanüstü karşılamalar yapıldığını Paris'teyken gazetelerde okumuştum. Yurda sevgi gürültüsüz, kararlı, yürekten ve sessizce gösterilmelidir. Yurt için çalışırken, kâğıdın üzerine dökülen gözyaşlarının hafif patırtısından başka ses işitilmemeli..."

¹⁰ Akşin, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey Ahrar Fırkası", *A.Ü. S.B.F.D.*, Cilt XXVII Eylül 1972, No: 3, s.548. Kuran, a.g.e.,s.442.

¹¹ Akşin, a.g.e. s.549. Kuran, a.g.e.,s.442-443.

¹² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Liberal Düşünce dergisi*, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İç tüzüğü, Beyannameleri", Sayı 6, Bahar 97, s.102. Kuran,a.g.e.,s.439-440.

rağmen- dokunulmayacağı yönünde garanti vermesi Cemiyetle zaten zayıf olan bağların tamamen kopmasına yol açacaktır.¹³

Siyasi partiler tarihimizde ve çok partili hayata geçişimizde bir ilk olarak kabul edebileceğimiz, liberal bir parti olan Osmanlı Ahrar Fırkası, oluşan bu yeni siyasi ortamda doğacaktır. Prens çevresindeki gençler, onun Bebek Bahçesinde verdiği bir konferanstan etkilenerek İttihat ve Terakki karşısında bir ağırlık kurmayı düşünmüşlerdir. İlk girişimciler Nurettin Ferruh Bey'le, 1910 yılında İttihatçılar tarafından öldürülen gazeteci Ahmet Samim Bey'dir.¹⁴ Ahrar fırkasının kuruluşuna doğrudan olmasa da dolaylı yoldan katılan bir başka isim ise İngiliz taraftarı ve liberal fikirleri ile tanınan Sadrazam Kamil Paşa'dır. Partiyi her yönüyle desteklemiş, Hatta ileride Fırkanın başkanı olduğu dahi iddia edilmiştir.

Sabahattin Bey partinin kuruluşunda doğrudan bir rol almak yerine, daha önceden Paris'teki "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi merkezîyet Cemiyeti"nin kuruluşunda yer almış olan Ahmet Fazlı, Mahir Sait Bey'lerle Celalettin Arif ve Nurettin Ferruh Beyleri temasa geçirmiştir. Görüşmeler Ağustos ayında başlamıştır.¹⁵

Ahrar Fırkası'nın kurucu fikir babası olmasına rağmen, Prens Sabahattin, resmen partinin kurucuları arasında yer almamış ve kendisine teklif edilen başkanlığı da kabul etmemiştir. Bu durum karşısında Ahrar Fırkası bir süre reis ilan etmemiş, bu görevi boş bırakmıştır. Ancak daha sonra ve bu sıralarda Prens Sabahattin partiyle ilişkisi olduğunu hiçbir zaman kabul etmemiş ve kendi mesleğine bağımsız olarak devam ettiğini ısrarla belirtmiştir.¹⁶ Muhtemelen Prens İTC karşısında açıktan bir siyasi kavgaya girişmekten çekinmiş olmalı. Bunun yerine dışarıdan yandaşları tarafından kontrol edebileceği siyasi bir teşekkül üstü kapalı olarak desteklemeyi uygun görmüş olmalıdır. Böylece İTC karşısında parti kaybetse bile bu onun siyasi arenadaki bir yenilgisi sayılmayacak ve şahsına herhangi bir menfi durum getirmeyecekti.

Osmanlı Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908 (1 Eylül 1324 Rumi)'de Prens Sabahattin'in Paris'teki çevresinde yer alan liberal Osmanlı aydınları tarafından kurulmuştur.¹⁷ Haksız olarak Partinin kuruluşunda Mizancı Murat'ın görüşlerinin ve tutucu çevrelerin görüşlerinin de etkili olduğunu ileri sürenler vardır.¹⁸ Bu sıralarda İstanbul'da "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti"ni kuran gençlerden bir grup Prens Sabahattin'in himayesi ve Satvet Lütfi beyin himmet ve teşebbüsüyle de "Nesli Cedit" namıyla ilmi bir kulüp kurmuşlardır.¹⁹

¹³ Kansu, *a.g.e.*, s.243-244.

¹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler C.1*, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.176. Kuran, *a.g.e.*,s.444.

¹⁵ Celal Bayar, *Bende Yazdım, C.1*, İstanbul 1996, s.194. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa, C.2*, Remzi Kitabevi, 1991, s.91. Kuran, *a.g.e.*, s.451-52.

¹⁶ Prens Sabahattin, *Türkiye nasıl Kurtarılabılır ve İzahlar*, Ayraç yay., Ankara 1999, s.120-122. Kuran, *a.g.e.*, s.445.

¹⁷ Kuran, *a.g.e.*, s.451 Kuran tarihi 24 Eylül 1324 olarak veriyor.

¹⁸ Güresin, Ecvet, *31 Mart İsyanı*, Cumhuriyet yay. 1998, s.22.

¹⁹ Kuran, *a.g.e.*,s.446. Akşin, "31 Mart..."s.549.

Partinin Kurucuları: Nureddin Ferruh (Alkend), Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Sait,²⁰ Dr. Nihat Reşat (Belger), Tahir Hayrettin, Ahmet Samim Bey, Damat Salih Paşa, Fazıl, Mabeyinci Reşit²¹ Beyler olarak görülmektedir.

Parti kurucuları arasında yer alan Ahmet fazlı ve Dr. Nihat Reşat 1902 yılında Prens Sabahattin ile beraber Paris'te kurulan Teşebbüs-i Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti kurucu üyeleri arasında yer almaktaydılar.

Parti programının giriş kısmında Ahrar fırkasının faaliyet sahası şu şekilde ilan edilmektedir: “İnsanlar hür ve hukuk-ı beşer nokta-i nazarından müsavi olarak doğduklarından aharın hukukuna tecavüz etmemek şartıyla hürriyet, hakk-ı temellük, emniyet, huzur-u kanuna mutavaat, asayiş-i umumiye muhil olmayan ef'al ve harekatta serbest, serbest-i kelim, serbesti-i matbuat, serbesti-ticaret, serbesti-i muhaberat, serbesti-i vicdan, serbesti-i seyahat, serbesti-i tedrisat, serbesti-i müşareket, serbesti-i içtima', masu niyet-i mesakin gibi hukuk-ı umumiye maliktirler...”²²

Ahrar Fırkasının kuruluş gerekçesi ileride gazetelerde şu şekilde açıklanır: Meşrutiyetin ilanında İttihat Terakki Cemiyeti özellikle Avrupa kanadı büyük rol oynamıştır ve Hürriyetin ilk günlerinde Cemiyet'e karşı büyük bir minnettarlık duyulmuştur. Ancak Cemiyet zamanla uygulamaları ile istibdadın yeni temsilcisi oldu ve Jekoben bir hareket tarzı yürütmeye başlamıştır ve Cemiyet ilk günlerdeki mukaddes görüntüsünden uzaklaşmıştır. “Bu durum Karşısında bir grup vatanperver Ahrar Fırkasını kurarak ilan eder ve derki: *Millet cemiyetlerin kulüplerin baskısından kurtarılmalı ve fırkalar tarafından hürriyetin nimetlerine ulaştırılmalıdır.*”²³

Sina Akşin bu partinin kurulmasını Prens Sabahattin'in 'bozuk niyet taşıdığına' bir delil olarak görmektedir.²⁴ Halbuki İttihat Terakki gerek sürgünde ve gerekse meşrutiyetten sonra da Prens Sabahattin'in fikirlerine hep kuşku ile bakmıştır. Bu durum göz önüne alındığında Prens'in kötü niyetinden değil ancak İttihat Terakkinin bir zorlamasından bahsedilebilir. Çünkü Sina Akşin'inde belirttiği gibi Cemiyet adeta Prensi ve fikirlerini yok sayarken, Prens'in popülerliği Cemiyeti oldukça tedirgin etmiştir. Önemli bir İttihatçı olan Hüseyin Cahit Yalçın “*Siyasal Anılar*”ında Ahrar Fırkasının ortaya çıkışını şu sözlerle anlatmaktadır “... Herhalde İstanbul'da Türkler arasında bir arabozuculuk filizleniyordu. İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı, içinde her ne sebeple bir kırgınlık ve kini olanlar yavaş yavaş bir araya toplanmaya başlamışlardı. Bunların bayrağı Kamil Paşa ve Sabahattin Bey'di. İlk doğan Ahrar partisi bu hoşnutsuzlar kümesinin kendilerini açığa vurmaları biçiminde sayılabilir. Bu hoşnutsuzlar kimlerden oluşuyordu? İçlerinde baskı yönetiminin yıkılmasıyla çıkarlarından yoksun kalanlardan ve eski hafiyelerden başlayarak sanki özgürlük uğraşı için Avrupa'ya kaçıp da oradaki karaktersizliklerinden ötürü İttihat ve Te-

²⁰ Tunaya, *Türkiye'de...*, s.175.

²¹ *Meydan Lourousse, Osmanlı Ahrar Fırkası.*

²² Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.*, s.105.

²³ *Serbesti*, “İttihatçılar ve Ahrar” 24 Mart 1325 Salı, No:140.

²⁴ Akşin, “31 Mart...” s.548-9.

rakki Cemiyeti'yle araları açılanlar, ya da başka türlü bir anlaşmazlık yüzünden Cemiyet'e darılanlar, Cemiyet'ten yüz bulamamış serüvenciler. Türklüğe düşman Arap ve Arnavutlardan bazı serseriler bu küme içinde çoğunluğu oluşturuyorlardı.”²⁵

İttihatçılar için Hüseyin Cahit'in belirttiği muhalifler her kim olursa olsun karakersiz, ahlaksız ve istibdatçıydı. Cemiyet, Meşrutiyeti getirmiş bile olsa uygulamada meşrutiyetçi değil tam tersi istibdatçı bir eğilim sergileyecektir. Abdülhamit'in merkezileştirilmiş güçlü devlet modelini daha da ileri götürerek pozitivist müdahaleci anti-demokratik bir anlayışla uygulamayı güçlendireceklerdir.

Osmanlı ahrar fırkasının programının hazırlanması

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın 1 giriş 25 maddeden oluşan programı ciddi bir inceleme ve araştırmanın ürünüydü. Program Fırka kurucularından Nurettin Ferruh Bey'in kaleminden çıkmıştır. Program Avrupa'nın liberal parti programlarının Türkçeye çevrilerle incelenmesi sonucu hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda Osmanlı hükümeti tarafından yürütülmekte olan adalet reformu için danışman olarak görevlendirilmiş olan Fransız Kont Ostrorog'un yardımı olmuştur. İstanbul'a yerleşmiş bir Fransız olan Léon Ostrorog ünlü bir hukukçudur. Avrupa liberal parti programlarını Türkçe'ye aktarmış ve Ahrar Fırkası'nın programının yazılmasında rol oynamıştır. Ahrar'ın İngiliz siyasal partilerini taklit ettiği de ileri sürülmüştür.²⁶ Ayrıca Solan ve Bebi Kazanova efendilerinde programın hazırlanmasında rol oynadıkları söylenmektedir.²⁷

Ahrar Fırkasının siyasi yaşamda getirdiği asıl yenilik onun bireyci bir yapıya; güçlü fakat sınırlı bir merkez anlayışına sahip olmasıdır. İTC genel anlamda ekonomide liberal tezleri savunuyordu ancak İTC devlet eliyle yaratılacak kısıtlı bir burjuvazi hedeflemektedir. Ve bu burjuvazinin siyasi olarak etkinlik sahibi olmasını tasavvur etmemekteydi. Halbuki Ahrar ister büyük, ister küçük burjuva olsun, isterse her hangi bir grup cemaat ya da teşekküle ait olsun her kesin yönetime bir şekilde sınırlı olsa katılabilmesini hedefliyordu. Hedef bir gaye birliği oluşturmaktı. Osmanlılık ülküsü etrafında güçlü bir millet ve devlet yaratmaktı. Bunda da örnek alınacak yegâne yer İngiltere olmalıydı. İttihatçılar da başlangıçta İngiliz yanlısı olsalar da daha ziyade Jakoben Fransız tarzı ile Alman ekolünü, devlet kontrollü bir ekonomik ve sosyal sistemi tercih edeceklerdir. Bu pozitivist uygulama tarzı daha sonraki tüm siyasal çizgilere şu veya bu şekilde girecektir.

Basında, Ahrar Fırkasına İkdam, Sabah, Yeni Gazete ve Sadayı Millet gazeteleri destek vermiştir. 17 Aralık 1909 da Osmanlı gazetesi de Prens Sabahattin'in sağ kolu ve sütkardeşi Ahmet Fazlı Bey tarafından bu fırka namına neşredilmiştir. İlk sayılarında başyazıları yazan da Süleyman Nazif olacaktır. Ahrar Fırkasının bildirgeleri bu gazetede yayınlanmıştır. Gazete ve Ahrar oldukça ağır başlı ve kolay kolay dalaşmalara girişmeyen bir hava içinde olacaktır.²⁸

²⁵ Yalçın, *a.g.e.*, s.80.

²⁶ Tunaya, *Türkiye'de...*, s.176. Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.*, s.103.

²⁷ Kuran, *Osmanlı...*, s.452.

²⁸ Akşin, "31 Mart...", s.556

1908 Seçimleri sırasında ahrar fırkası

Ahrar Fırkası 1908 yılında yapılacak olan genel seçimlere kutsal sayılan İttihat ve Terakki karşısında savaş vermeyi göze alarak girme kararı almıştır. Ancak seçimler öncesi parti yeterince örgütlenememiştir. Ülke genelinde örgütlenemeyen Fırka seçimlere yalnızca İstanbul'dan katılacaktır. Ancak İstanbul'da güçlü bir İTC rüzgârı esmektedir ve bu rüzgârın önünde durmak neredeyse imkânsızdır. İTC rüzgârı ancak azınlıkların desteği ile durdurulabilirdi. Fakat Ahrar Fırkası bu şehirden tek bir mebus bile çıkaramayacaktır.²⁹ Halbuki "Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti" uzun sürgün yılları boyunca özellikle Asya Türkiye'sinde örgütlenmişti. Fakat bu örgütlenme meşrutiyetin ilanını müteakip yeterince verimli kullanılmadı. Bunun sebebi herhalde; Meşrutiyetin ilanı ile birlikte buralardaki cemiyet üyelerinin İstanbul'a gitmeleri ve İTC'nin baskıları etkili olmalıdır.

Seçimler öncesi Fener Rum Patriği, Patrikhane'nin, özellikle, On beşinci yüzyıldan beri devam eden ayrıcalıklarının korunmasında ısrarcı davranmaktadır. İttihatçılar kendi açılarından küçük bir ödünle, evlenme ve miras hukuku konusunda Rum Patriği'ne yasal yetki vermeyi öneriyorlardı. Patrikhane ise sert bir tutum içine girmişti; Patriğin büyük devletlere başvuracağı ve bütün Rumların yaklaşan genel seçimlere katılmalarını yasaklayacağı söyleniyordu. Bu durum karşısında itttihatçılar sessiz kalırken, Rum Cemaatinin oylarını kazanmak isteyen ve seçimler için ittifak arayan Prens Sabahattin'in yakın çevresinden Ahmet Fazlı 29 Ağustos 1908'de (11 Ağustos 1324), tartışma konusu olan özel hak ve ayrıcalıkların korunması için Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti'nin kendilerini destekleyeceğini söylemek üzere Joachim Efendi'yi görmeye gitmiştir.³⁰ Prens Sabahattin 8 Eylül tarihinde aynı garantiyi vermek üzere Patrikle görüşmeye gitmesi üzerine, Prensle İttihatçılar arasında ki ipler tamamen kopmuştur. Zaten bu olaydan yaklaşık altı gün sonra yeni parti kurulacaktır.

11 Kasım'da, Ahrar fırkasından bir heyet, yaklaşan seçimlerde işbirliği yapmanın olanaklarını konuşmak üzere Patrik'i ziyaret etmiştir. Joachim Efendi prensipte böyle bir öneriyi kabul ettiyse de, danışmanlarıyla görüştüktan sonra, kendi durumunun, partiler üstü kalmasını gerektirdiğini ve bu yüzden, bir siyasal partiyle işbirliği yapmayı kabul edemeyeceğini bildirir. Ancak, Rum mebuslarla Ahrar Fırkası mebuslarının Meclis-i Mebusan'da birbirlerini desteklememeleri için bir neden olmadığını belirtmiştir.³¹ Böylece Ahrar Fırkası ile Rum Cemaati arasında gayri resmi bir ittifak kurulmuş oluyordu. Bu durumda İTC tarafından hiçte hoş karşılanmayacaktır.

İttihatçılar bu görüşmeyi dillerine dolayacak ve partiye bir saldırı aracı olarak kullanacaklardır. Hüseyin Cahit (Yalçın) **Tanin**'de bu görüşme için şunları yazacaktır: "Sabahattin Bey'in Fırkası, Fırka-i Ahrar, demek, Patrikhane nazarında âdem-i merkeziyet demek-

²⁹ Akşin, "31 Mart...", s.558

³⁰ Kansu, *a.g.e.*, s.242'den naklen; *Tanin*, 16 Ağustos 1324/29 Ağustos 1908; *Tanin*, 17 Ağustos 1324/30 Ağustos 1908

³¹ Kansu, *a.g.e.*, s.247-248 ve 294

tir. Âdemi merkezîyet ise, Midilli'nin Sakız'ın, vesair adaların hep birer Girit olması, hep Yunan aguşuna atılması demektir." diyerek sert bir üslupla eleştirecektir.³²

Arnavut milliyetçileri de Ahrar fırkasının propagandasını yaptığı âdem-i merkezîyetçilik programını destekleyeceklerdir.³³ Bu desteğe rağmen Ahrar fırkası listelerinden aday olmayacaklar daha sonra partiye katılma eğilimi göstereceklerdir.

Arnavut milliyetçisi İsmail Kemal Bey Kamil Paşa'nın yurda dönme ve Ahrar fırkasında siyasete atılma teklifi üzerine 18 Aralık'ta Paris'ten İstanbul'a döner.³⁴ Ali Kemal Bey'le birlikte İsmail Kemal Bey'in de Ahrar Fırkasına daveti parti içinde tepkiye neden olur; çünkü mutlakîyetçi rejim taraftarı olmalarıyla tanınan her ikisi de, irtikâp ve rüşvet almakla suçlanıyor ve monarşist eğilimlerinin yanı sıra, Sultan Abdülhamit'in güvenilir hafiyeleri olarak çalışan, eski rejimin işbirlikçileri diye biliniyordu. Sonuç olarak, şöhretleri çok kötüdür. İsmail Kemal ve Ali Kemal Bey'in partiden çıkartılmalarını isteyen Doktor Rıza Nur, Ahmet Fazlı (Tung), Mahir Said Bey ve Celalettin Arif Bey, bu istekleri yerine getirilmeyince, parti liderlerinin yeterliliklerini sorgulayarak, hep birlikte partiden ayrıldılar.³⁵ Ali Kemal Bey ve İsmail Kemal Bey kendilerine karşı oluşan tepki üzerine fırka ile olan alakalarını bir süreliğine kesmişlerdir. Böylece Fırkadan ayrılan zevatta istifalarını geri almışlar ve fırka faaliyetleri sekteye uğramamıştır.³⁶

Ahrar Fırkası, yapılan seçim çalışmaları sırasında umduğu desteği bulamayınca aralık ayında yapılan ikinci derece seçmenlerin belirlendiği günlerde, mebus seçimlerinde İstanbul'da –ve diğer seçim çevrelerinde- kendi adayları yanında bazı Rum Adayları destekleyeceğini kamuoyuna duyurmuştur. Bu sıralarda yoğun tepkilerden çekinen Prens Sabahattin, basın yoluyla Ahrar Fırkası ile bağı olduğunu inkâr etme yolunu seçmiştir.³⁷

Seçimler yapılır ve sonuçlar görünüşte İttihat ve Terakki Cemiyetinin kesin zaferiyle sonuçlanır. Fırka Ankara'da kendi çabaları ile mebus seçilecek olan Mahir Sait Bey dışında herhangi bir mebus çıkaramayacaktır. *İkdam*'ın seçim günü yayınlanan sayısında 'Fırka-i Ahrar Adayları' (İstanbul) olarak şu isimler yer almaktadır: Sadrazam Kamil Paşa, *İkdam* Başyazarı Ali kemal Bey, Celalettin Arif Bey, Ahmet Fazlı (Tung), Nurettin Ferruh (Alkend), Pantoleon Cosmidis, Constantin Constantinidis, Krikor Zöhrap ve Albert Vitali Fraggi.³⁸

Ahrar fırkasının Türk adayları seçimi büyük bir farkla kaybetmişlerdir. *İkdam*'ın başyazarı Ali Kemal Bey 64, Ahmet Fazlı (Tung) 31, Sadr-ı Azam Kamil Paşa 18 ve Celalettin Arif Bey dört oy alabildiler. Prens Sabahattin'de resmen aday olmadığı halde on sekiz oy

³² Tanin, 24 Şubat 1324/9 Mart 1909'dan nakleden Tunaya, *Türkiye'de ...*, s.344-345

³³ Kansu, a.g.e. s.252

³⁴ Kansu, a.g.e. s.267, Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası*, Tekin Yay., İstanbul 1998, s.49

³⁵ Kuran,Ahmed Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s.271. Kuran, *Osmanlı ...*, s.455. Akşin, "31 Mart...", bs.548-9.

³⁶ Kuran, *Osmanlı ...*, s.455

³⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s.88. * dip nota bak. Yalçın, a.g.e., s.105.

³⁸ "Fırka-i Ahrar Namzetleri", *İkdam*, 28 Teşrin-i Sani 1324/11 Aralık 1908, s.2. Kansu, a.g.e.den naklen s.299

aldı. Partinin önemli isimlerinde Nurettin Ferruh Bey tek bir oy bile alamamıştır.³⁹

Meclis 4 Aralık 1324 (17 Aralık 1908) Perşembe günü Sultan Abdülhamit'in huzurunda açılmıştır. Çoğunluğu İTC elinde olan mecliste Türk 147, Arap 60, Arnavut 25, Rum 26, Ermeni 14, Yahudi 4, Slav menşeli 10 üye yer almaktaydı.⁴⁰

Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla birlikte, Amasya mebusu İsmail Hakkı (Mumcu) Paşa, Cidde mebusu Kasım Zeynel ve İstanbul mebusu Pantaleon Cosmidis Ahrar Fırkasına katıldılar. Partiden ayrılmadan önce Meclis-i Mebusan'a Ankara mebusu olarak girmeyi başaran tek Ahrar Fırkası adayı Mahir Said Bey de karar değiştirerek, tekrar partiye katılır.⁴¹

Ahrar fırkası seçimlerde büyük yenilgiye uğramasına rağmen; seçimlerden sonra açılan Meclis-i Mebusan'da küçük de olsa bir grup oluşturmayı başaracaktır. Bu grubu İTC listelerinden kazanan ya da azınlık ve bağımsız mebuslar oluşturacaktır. Fırka Mecliste İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif olmak üzere sayıları 60-70 arası değişen bir grup teşekkül ettirmiş ve bu suretle mecliste bir güç olmayı başarmıştır.

Ahrar Fırkasının Meclis'te kalabalık bir grup oluşturması İttihat ve Terakki Cemiyetini A. B. Kuran'ın deyimiyle "sınırlendirmiş, her nefes alınmasını kendileri aleyhine bir hareket veya kıyam telakki etmek za'fına müptela etmişti."⁴² Ahrar Fırkası İttihat ve Terakki Cemiyetinin tam tersi bir görünümle kozmopolit bir görünüm sergilemektedir. İttihatçı kanadın milliyetçi (Ermeni Mebuslara rağmen) görüntüsünün tersine Ahrar Fırkası içinde her türlü unsuru barındırıyordu. Özellikle Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni mebusların bu grupta bulunmaları İttihat Terakkinin Türk milliyetçiliğinin teşkilatı gibi görüldüğünün bir belirtisi sayılabilir.⁴³

İttihat Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası

Ahrar Fırkası eklektik bir yapı arzemesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetinin büyük tepkisini ve öfkesini üzerinde toplamıştır. Bunun sebeplerini Sina Akşin şu şekilde sıralamaktadır: "İTC'nin, gizli de olsa, Türkçülüğü karşısında muhalif bir partinin bütün Türk olmayanları peşinden sürüklemesi pek kolaydı. İTC, ancak sindirme ve yıldırma yöntemleriyle bunun önüne geçebiliyordu. İkinci neden de şu olabilir: İTC halka dayanan bir parti değildi, gücünü Türklerin okumuşlarından alıyordu. Bunlarda bütün imparatorlukta bir avuç kişiydiler. İmparatorluktaki en önemli gazetelerden birçoğu da muhalifleri tutuyordu. İşte İTC, muhalefetin okumuşların desteğini kazanmasından çekiniyordu. Böyle bir gelişme İTC'ni zayıflatırdı, hem de Türkçülüğü. Nitekim göz önünde olduğu için İstanbul'da muhalefeti hoş görmek zorunda kalan İTC, onun taşrada teşkilatlanmaması için yapmadığını bırakmamıştır. Adem-i merkezîyetçileri Anadolu'ya sokmamış, Demok-

³⁹ Kansu, *a.g.e.*, s.300

⁴⁰ *Osmanlı Devleti Tarihi-1*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.119

⁴¹ Tunaya, *Türkiye'de...*, s.244, Kansu, *a.g.e.* s.268

⁴² Kuran, *Osmanlı ...*, s.455

⁴³ Akşin, "31 Mart..." s.558.

rat Fırkanın bir propagandacısına karşı suikast düzenlemiş, bazı muhalefet gazetelerinin taşraya gitmesini önlemiştir. Taşrada varolan özel bir tehlike de, orada İTC ile özdeş olmayan hâkim sosyal grupların, yani eşraf ve âyanın muhalefeti desteklemesi ihtimaliydi.”⁴⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkasını bölücülükle ve kozmopolitlikle suçluyor, patrikhane ile ağız birliği ettiğini ileri sürüyordu. Ayrıca Ahrar Fırkası İngiliz taraftarlığı ile de suçlanıyordu. İngiliz yanlısı oldukları suçlamasına Fırka adına Nurettin Ferruh Bey bir bildiri ile “...bu suale cevap vermek her ne kadar gereksiz ise de; konu ile ilgili olarak Fırka programı ve hareketimiz yeterince açıktır.”⁴⁵ derken. Muhtariyetçilik ve İngiliz yanlısı olma suçlamasına basın yoluyla Parti Katib-i Umumi Vekili Ziya imzasıyla yayınlanan açıklamada “Fırka-ı Ahrar’ın meslek ve maksadı nizamnamesinde, programında sarahaten izah ve beyan olduğu veçhile Kanunu Esasi’nin kabul etmiş olduğu tefrik-i vezaif ve tevsi-i mezuniyet-i idarenin tatbiki olup yoksa ne muhtariyet-i idare ne de adem-i merkezîyet-i siyasiye fikir mesleğini takip etmemiş ve bu misüllü makalat sarf-ı aracıkdan ve “*Neue Freie Presse*”nin malumat-ı sahihe vesika(?) ahz edememiş olmasından menbus bulunmuş olduğu beyan ve ilan olunur”⁴⁶ denilecektir.

Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki arasında ki ilk ciddi gerginlik ise Osmanlı Devletinin kuruluşunun 610. yılı münasebeti ile verilen ziyafete Sadrazam Kamil Paşa’nın katılması olmuştur. Hâlbuki bu ziyafete İttihatçı Hilmi Paşa ve Gazi Muhtar Paşa dahi katılmış bulunmaktaydı. Kamil Paşa ziyafette “Fırka-i siyasiye memleketin selamet ve tealisini tayin ve temin için tahrii kari’ eşkâl eder bunların emellerinde esasen bir fark yoktur. Cümlesi vatanın selametine hizmet edecekleri cihetle bunlar arasındaki ihtilaf aynı rahmet addolunur” demiştir. Bu ziyafete İttihat ve Terakki Cemiyeti davet edilmesine rağmen katılmamıştır.⁴⁷ Bu ziyafete karşı aynı otelde Kamil Paşa’nın düşürülmesinden sonra bu sefer İttihatçıların düzenledikleri ziyafette de Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey’in nutku Ahrar’cılarını kızdıracaktır. Ahmet Rıza şu sözleri içeren bir söylev vermiştir:

“Devr-i İstibdatta cerr-i menfaat veya anasır-ı Osmaniye’yi ayırmaya hizmet eden **hainler** bu inkılâptan tabii memnun değildirler. Onlar yine eski devri isterler ve yahut aynı maksada bir tarik-i aharla nail olabilmek için hürriyetin kayıtsız, kontrolsuz olmasını isterler. Cemiyetin tahakkümünden şikâyet edenler onlardır. Bir taraftan ilmiyeyi, diğer taraftan da anasır-ı gayri müslimeyi cemiyetten soğutmaya çalışanlar onlardır.” Ahrar’cılar bu sözlerdeki hainlerin kim olduğu şeklindeki sorularını Ahmet Rıza Bey “nutkunda tadat eylediğim ef’al-i muzirraya tasaddi edenler” olduğu şeklinde cevaplandıracaktır.⁴⁸

Gelişen olaylar, Sadrazam Kamil Paşa’nın icraatlarından Ahrar Fırkasının yeterince memnun olmadığını göstermektedir. Fırka Sadrazamı yeni açılımlara zorlamaktadırlar.

⁴⁴ Akşin, “31 Mart...”, s.559

⁴⁵ Tunaya, *Türkiye’de...*, s.178.

⁴⁶ *Serbesti*, 29 Mart Pazar, N: 145

⁴⁷ *Serbesti*, “Ahrar Fırkası-Ziyafet”, 15 Kanun-i Sani 1324 Perşembe N:72

⁴⁸ Tunaya, *Türkiye’de...*, s.179, (1 Mart 1325-14 Mart 1909). *Serbesti*, “Fırka-i Ahrar’dan Ahmet Rıza Bey’e” 13 Mart 1325 No:129, 12 Mart 1325 Nurettin Ferruh imzalı. Bu yazı *Osmanlı*, 26 Mart, 1909, 10. Akşin, “31 Mart...”, s.557

Memleket dâhilindeki asayiş sorunlarının çözümü konusunda 60'a yakın mebusun İstanbul ve diğer vilayetlerdeki asayişsizlik hakkında Dâhiliye Nezareti'nden açıklama istenilen tavrı ile mecliste sert bir tartışma başlar. Yalnız tavrı, hükümete müdahale ve Kanun-ı Esasi ahkâmına tecavüzden de bahsedilmektedir (Tavrın tam metni maalesef zabıt kayıtlarında bulunmamaktadır). Tavrı verenlerin kimler olduğu bilinmemekle beraber müzakerelerin seyrinden bunların Ahrarcı ve İT muhalifi mebuslar olduğu anlaşılmaktadır. Müzakereler sırasında görüşmeler, siyasi ve adi vakalar öne sürülerek **"tevsi'-i mezuniyet"** konusuna getirilmiştir. Tavrı sahipleri ve Ahrarcı mebuslar karışıklığın çözüm yolu olarak vilayetlere ve vilayet meclislerine kendi kendilerini yönetmek hususunda daha geniş yetkiler verilmesini talep etmişlerdir. Müzakereler sırasında bu konunun partilerin programlarında da yer aldığı belirtilmiştir. İttihat Terakki Cemiyeti'nin 1908 senesinde neşredilen programındaki 5. maddede "usul-ı idaredeki rabıta-ı mevcude fek ve ihlal olunmamak şartıyla Kanun- Esasi'nin 108. maddesindeki mevzu'u bahs olan tevsi-i mezuniyet-i idare usulünün temami-i tatbikini temin edecek kavanin-i mahsusa va'zı talep olunacaktır." deniliyordu.⁴⁹ Ahrar Fırkasının neşredilen programının 9. maddesi de bu konu ile ilgiliydi. İttihatçı Mebuslar ve bir kısım Türk mebus "Tevsi'-i Mezuniyet" tartışmasının bir an önce kapatılmasını istemiş önerenin görüşülmeden reddi için uğraşmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.⁵⁰

Görüşmeler sırasında İttihatçı Mebuslar hükümeti tutacak ve bu önergeye ve suçlamalara şiddetle karşı çıkacaklardır. Hatta Hüseyin Cahit Bey -ki birkaç gün sonra Kamil Paşa'nın düşürülmesi için elinden geleni yapacaktır- tavrı şiddetle karşı çıkarak "... Bunlar istizah değildir. Yani genel bir politikadır. Bu politika hakkında da Sadrazam Paşa Hazretleri bize izahat verdiler, biz de güvenoyu vererek, devletin dâhili politikasının pek yolunda olduğuna inandık. Bir ay önce Sadrazam Paşa'nın pek hararetli taraftarı olanların, şimdi böyle bir davranış içine girmeleri beni büsbütün tereddüde sevk etti. Vaktiyle itimat edenler, şimdi etmiyorlar. Demek ki bir ay önce bunu alkışlarken, başka hislerle alkışlıyorduk, şimdi başka hissiyata kapıldık. Hâlbuki bizim burada sadece vatanın hakiki menfaatlerini gözetmemiz lazım. Yalnız böyle terakki ederiz (Alkışlar). Dolayısıyla ben bu tavrı kabul edemem, etmemek taraftarıyım."⁵¹ diyecektir.

Bu son olayı üç türlü yorumlayabiliriz. Ya Ahrar ile Kamil Paşa arasında fiili bir bağ bulunmamaktadır (bu pek mümkün gözüküyor). Ya da Kamil Paşa Ahrar Fırkasını ileri sürerek İTC karşı bir güç yoklaması yapmak istemiştir. Çünkü pek çok İttihatçıya göre Kamil Paşa Fırka-ı Ahrar'ın başkanıdır. Belki de akla daha yatkın olanı Kamil Paşa Ahrarı desteklemek ve hatta birlikte çalışmakla beraber konumu itibarıyla parti içindeki genel politikayı, İTC'nin müdahaleleri nedeniyle hükümet çalışmalarına yansıtamamaktaydı. Buda Ahrar Fırkası çevrelerini rahatsız ediyordu ve Ahrarcı basın sadrazama karşı ağır eleştirilerde bulunuyordu. Beklide bu son önergeyle Ahrar Mebusları Sadrazamı daha ce-

⁴⁹ Tunaya, *Türkiye'de...*, s.156

⁵⁰ MMZC. C.1, D.1, İç. 25, s. 551

⁵¹ MMZC. C.1, D.1, İç. 25, s.547-548

sur adımlara zorlayabileceklerini de düşünüyor olmalıydılar. Ancak Sadrazamın cesurane bir hareketinin nelere mal olabileceğini birkaç gün içinde gelişen olaylar gösterecektir.⁵²

Ordu Siyasete

İTC ile Ahrar Fırkası arasındaki ikinci ciddi çatışma dönemi Sadrazam Kamil Paşa'nın devrilmesi ile başlayacaktır. Kamil Paşa hükümetinin programı, büyük bir destekle kabul edilmiş olmasına rağmen, İTC'nin sorumsuz bir şekilde hükümet işlerine müdahale etmesi Sadrazamı ve muhalefeti rahatsız etmiştir. Muhalif Basın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yere batırıyor, eski Genç Türklerden Murat Bey bu arada önemli bir rol alıyordu. İstanbul'da giderek küçük bir zümre halinde kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Demokratik kural-ları kabul eden bir parti olmak yerine, gizli bir cemiyetin baskı metotlarını benimsemiş, kendini orduya dayamak isteyerek, orduyu siyasete sokmuştur.⁵³ Zaman zaman gazete-lerde Cemiyet tarafından Kamil Paşa hükümetinin dağıtılacağı ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın getirileceği ve hatta Meclis-i Mebusan'ın dağıtılacağı iddiaları dahi yer alır.⁵⁴

Bu sıralarda Yanya'da 'Etniki Eteryá' çetelerinin faaliyetleri dikkati çekmeye başlamış-tır. Buradaki çetelerin faaliyetlerini yok etmek için Kamil Paşa'nın Üçüncü Ordu Komu-tanlığından istekleri İTC'ni zayıflatmak için bir tuzak olduğu gerekçesiyle reddedilir.⁵⁵

Ordu içerisindeki bu durumdan rahatsız olan Sadrazam Kamil Paşa (Ahrar Fırkası-nın da isteği üzere) Cemiyetin ağırlığını azaltmak için bir takım girişimlerde bulunarak, ordunun politika işlerinden el çekmesini sağlamaya karar verir. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın yerine ordu disiplinini kuracağına inandığı İkinci Ordu Kumandanı Nazım Paşa; daha önce istifasını vermiş olan Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'nın yerine de Hüseyin Hüsnü Paşa getirilmiştir. Maarif Nezaretine de Roma Sefaretinden 10–15 gün önce gelen Ziya Paşa tayin edilir.⁵⁶ Akşin özellikle Ali Rıza Paşa'nın azlinde usulsüzlük olduğunu ve bu usulsüzlüğü The Times muhabirinin bile kabul ettiğini söylemektedir.⁵⁷

Bu yeni tayinler İTC ile Kamil Paşa arasındaki pamuk ipliğiyle bağlı ilişkilerin tama-men kopmasına yol açacaktır. Nazırların değiştiği gün İTC ileri gelenlerinden Nazım Bey telaş içinde Sadrazamın konağına gelerek kendisine bu değişikliğin Cemiyetçe garip kar-şıldığını ve nasıl olup da kendilerine haber verilmeden yapıldığını sorar. Kamil Paşa,

⁵² Örneğin çeşitli tarihlerde *Serbesti* Gazetesinde yayınlanan haber ve yorumlarda, açıktan açığa Kamil Paşa ve hükümeti eleştirmektedir. "Bizde Nazırlar" ve "Milletin Hakkı gasp ediliyor" 23 Kanun-ı Sani 1324 Cuma, No: 80, Maarif Nezaretine hakkı Bey'in atanmasını eleştiren bir yazı "Yine mi Hakkı Bey?" ve aynı gün Bağdat Va-lisinin atanma şeklini eleştiren "Vali -i Bağdat Necmettin Bey" başlıklı haber, 20 Teşrin-i Sani 1324 Perşembe No: 18. "Tenkit" 17 Teşrin-i Sani 1324 Pazartesi, No: 15.

⁵³ Fahri Belen, 20. *Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973, s. 86 ve 96

⁵⁴ **Serbesti**, "Gazetelerden İktibas" 20 Kanun-i sani 1324 Salı No: 77

⁵⁵ *Türk Silahlı kuvvetleri Tarihi, III. Cilt 6. Kısım (1908-1920)*, Genel Kurmay Başkanlığı yay., Ankara 1971, s.65

⁵⁶ *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi C.4*, Güven yay., İstanbul 1963, s.3424, Ayfer Özçelik, **Sahibini Arayan Meşrutiyet**, s.116, Sina Akşin, *Şeriatçı bir Ayaklanma 31 Mart olayı*, İmge yay., Ankara 1994, s.28

⁵⁷ Akşin, *Şeriatçı bir Ay...*, s.28 (Akşin'den naklen 14 Şubat 1909 The Times Kahire haberi)

soğukkanlılıkla bunda garip bir taraf bulunmadığı cevabını vermiştir.⁵⁸ Ordunun siyasetle ilgilenmesinin Kamil Paşa tarafından hoş karşılanmaması üzerine alınan tedbirler Cemiyet tarafından, kendisini ve meşrutiyeti ordudan mahrum etmek olarak yorumlanmıştır. Yusuf Hikmet Bayur, Mustafa Kemal'in de ordunun siyasete bulaşmasından duyduğu huzursuzluk ve engelleme çabaları üzerine, İttihat ve Terakkicilerin onu öldürtmeyi düşündüğünü yazmaktadır.⁵⁹

İTC son gelişmeler üzerine Kamil Paşa'yı düşürmeye karar verir. Meclis, 11 Şubat 1909'da yaptığı bir toplantıda Kamil Paşa'nın 13 Şubat'ta Meclise gelerek açıklamada bulunmasını istemiştir. 12 Şubat 1909'da ise, Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi, Adliye Nazırı Refik ve Şurayı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşalar, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesinden kendilerine haber verilmediğini bahane ederek protesto amacıyla istifaya ettiler. Aynı gün bir Selanik gazetesi Abdülhamit'in tahttan indirildiğini ve yerine Yusuf İzzettin Efendi'nin Padişah olduğunu yazar. İstanbul'da ise böyle bir komplo hazırlandığı yolunda söylentiler dolaşmakta ve hazırlayanlar arasında eski Harbiye Nazırı'nın da bulunduğu söylenmektedir. Cemiyet hemen harekete geçerek, bir bildiri ile bütün bunların asılsız olduğunu açıklar (İkdam 13 Şubat 1909). Muhtemelen bu tür haberler kabine değişikliğinin üzerindeki tartışmaların yönünün değiştirilmesi amacıyla ortaya atılmıştır. Ancak Cemiyet bu işin peşini bırakmamış, *Tanin* gazetesi yapılanı bir hükümet darbesi, Meclis'in haklarına tecavüz ve Anayasa ilkelerinin ihlali olarak nitelemiştir.⁶⁰

Bu sırada İstanbul'da bulunan Harp gemilerinin komutanları, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesini protesto etmişler ve bunun meşrutiyete darbe olduğunu, donanmanın meşrutiyete yemin ettiğini bu sebeple galeyanda bulduklarını hükümete bildirerek tehditlerde bulunmuşlardır.⁶¹ Bu arada Edirne'ye ve Selanik'e haberciler gönderilerek İstibdat idaresinin geri getirilmek istendiği ileri sürülerek İkinci ve Üçüncü Ordu subayları tahrik edilir. Bunlar derhal harekete geçeceklerine dair Meclise ve başka yerlere telgraflar yağdırdılar.⁶² İTC ve askerler icra kuvvetlerinin de Anayasa'ya göre bazı yetkileri bulunduğunu hiç hesaba katmayarak isteklerini rahatlıkla yaptırabilecekleri meclisten başka, yetkili bir kuvvet tanımak istemiyorlardı. Bu durum ne anayasaya ne de devlet yönetimindeki teamüllere uyan bir davranış tarzıydı.

Kamil Paşa muhtemelen daha önceki güven oylaması ve son müzakerelerdeki mebusların tutumunu, Meclis içinde kendisi için büyük bir desteğin var olduğu şeklinde yorumlamıştır. Bu desteğe güvenerek, orduyu İTC'nin etki alanından çıkarmak ve böylece de İTC'ni iyice zayıflatmayı amaçlamıştır.⁶³ Ama kendisi askerlerden ve kabine üyelerinden ummadığı bir tepkiyle karşılaşır, Mebuslarda gelişen olaylar karşısında büyük bir telaşa

⁵⁸ İnal, İbn-ül-Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1982 s.1339

⁵⁹ Bayur, *İnkılap Tarihi*, C.1, Kıs. 2, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.166

⁶⁰ Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak yay., 4. Baskı, İstanbul, 1995, s.54 (Ahmad'den naklen **Tanin**, 12 Şubat 1909 ve "Meşruti İdareye Mühim Bir Darbe", *Şurayı Ümmet*, 12 Şubat 1909.

⁶¹ *Türk Silahlı kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt 6. Kısım (1908-1920), s.65

⁶² *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi C.4*, s.3424

⁶³ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.29

kapılırlar. Onu bir ay önce büyük bir hararetle destekleyen Mebuslar, adeta meclisi basan beli silahlı subayların tesiriyle Kamil Paşa'yı istifaya kadar götürecektlerdir.

Askerin bu şekilde müdahaleci tutumu Ahrar Fırkası tarafından hiç de hoş karşılanmayacak Ankara Mebusu Mahir Sait Bey "Askerler siyasete karışamaz efendim" diye tepki gösterirken, bir başka Ahrar fırkasına mensup Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey "Askerler Meclisi Mebusan'a istida vermekten memnu mudur efendim" diyerek tepki gösterecektir. Fakat ordu ile açık bağı olan İTC'nin düşüncesini Ankara Mebusu Talat Bey gayet açık bir şekilde "**Selameti vatanı tehlikede gören her fert karışabilir**" diyerek ifade edecek ve büyük bir destek görecektir.⁶⁴

Sadrazam Kamil Paşa 8'e karşı 196 oyla (ayrıca 53 çekimser ile 2 muallle ve 1 boş vardır) düşürülür.⁶⁵ Kamil Paşa, 13 Şubat 1909'da istifa etmiştir. 13/14 Şubat 1909'da ise hükümetin kurulması görevi İttihatçılığıyla bilinen Hüseyin Hilmi Paşa'ya verilecektir. Böyle bir olayın sözü bile daha on onbir gün önceki muhalif gazetelerde "Şeytan kulağına kurşun" tabiriyle duyurulacaktır.⁶⁶ Kamil Paşa ileriki günlerde bu sonucu değerlendirirken, 60 kadar mebusun Cemiyet tarafından tehdit edildikleri için oy kullanmadan meclisi terk ettiğini iddia edecektir.⁶⁷

Sadrazam Kamil Paşa hakkındaki gensoru oylaması sırasında Ahrar Fırkası içinde de ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Parti içinde Kamil Paşa'ya açıktan destek veren sadece beş mebus çıkacaktır. Yine meclisteki azınlıklara mensup mebusların tamamına yakını karşı oy vermişlerdir. Yalnızca Niğde Mebusu Yorgaki Efendi Kamil Paşa'ya itimat oyu verecektir. Ahrar fırkası tam anlamıyla bölünmüş bir görünüm arz etmektedir. Ahrar Fırkası'ndan Kamil Paşa'ya beş destek oyuna karşılık (Abdülhamid Zehravi Efendi-Hama Mebusu, Aziz Paşa Vrione-Berat Mebusu, İsmail Kemal-Berat Mebusu, Müfit Bey-Ergiri Mebusu, Rifat Bey-Halep Mebusu.); tespit edebildiğimiz Mebuslar içinden 32 Mebus oylamaya katılmazken, karşı oy veren Mebus sayısı 35'dir. Buda muhtemelen meclis koridorlarına kadar giren silahlı subayların baskısı sonucu olmalıdır.

Hüseyin Cahit, Meclis'teki bu üstü örtülü darbeyi, 14 Şubat 1909 tarihli **Tanin** gazetesinde şu şekilde anlatacaktır:

"Mebusan Meclisi, kolay kolay unutulmayacak bir gün yaşadı... Otuz yıl süren baskı rejiminden sonra yeniden kurulan Meclis, büyük bir buhranla karşı karşıya kaldı... Bir tarafta mutlakiyet, öte tarafta hürriyet vardı. Hangisini seçecekti? Eğer sorun açık seçik belirlenmiş olsaydı seçmek kolay olurdu; Mutlakiyete karşı direnilir, hürriyet desteklenirdi. Ancak bu kez, karşısında tecrübeli düşmanlar vardı... Bu yüzden de Meclis'in bu sorunu nasıl çözümleneceği haklı olarak endişe uyandırıyor. Eğer dün Meclis yenik düşseydi, bu talihsiz ülke öldürücü bir darbe yemiş olacaktı. Neyse ki, mebusların çabuk ve kararlı davranmalarıyla hem millet,

⁶⁴ aynı yer.

⁶⁵ MMZC. C.1, İ. 27, s.613-614. Akşin kararı yanlış olarak 8'e karşı 198 oyla alındığını yazmaktadır. Feroz Ahmed'de aynı hatayı yapıyor.

⁶⁶ *Serbesti*, 20 Kanunusani 1324, No: 77.

⁶⁷ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.56

hem de Anayasa kurtarıldı.”⁶⁸

Kamil Paşa'nın iktidarı ele geçirmek için kalkıştığı bu hareketle, İttihatçıların ilk kez ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kaldıklarını fark ettikleri anlaşılıyordu ve bu beladan kurtuldukları için rahat bir nefes aldıkları belliydi.⁶⁹

Kamil Paşa'nın gayrı kanuni bir yolla düşürülmesi, ortalık yatıştıktan sonra muhalefet ve Kamil Paşa'nın düşürülmesini kendi saygınlığına ve Türkiye'de ki çıkarlarına indirilmiş bir darbe olarak gören İngiltere tarafından da hoş karşılanmayacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Mehmet Arslan Bey İngiliz Elçiliğine giderek İngiliz dostluğunun devam edeceğini açıklamıştır. Ancak, Sir Gerard Lowther, bu isteği olumlu karşılamamış, Cemiyet'e karşı soğuk ve patronca bir tavır takınmıştır. İTC, ayrıca, *The Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerine bu yolda telgraflar çeker. İstanbul'da İngilizce yayınlanan ve İngiliz Büyükelçiliğiyle ilintisi olduğu bilinen *Levant Herald* gazetesi, Kamil Paşa'yı öylesine savunuyor ve Cemiyet'e karşı çıkıyordu ki; Cemiyetin bazı üyeleri, gazetenin başyazarına işten el çektirilmesini dahi istediler.⁷⁰ İngilizlerin Cemiyete karşı tavırları doğal olarak muhalefeti de etkilemekteydi. İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Lowther Başbakanı Grey'e gönderdiği gizli bir yazıda İngiliz basınındaki İTC karşıtı havanın tezahürlerini şu şekilde bildiriyordu: “halkın büyük bir çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılanmakta ve Cemiyet aleyhtarları İstanbul gazetelerinde yorumlarla birlikte yayınlanmaktaydı”.⁷¹

Bu arada muhalefete mensup bazı mebusların (ancak isim zikredilmemiş) İngiliz büyükelçiliğini ziyaret ederek bilgi verdikleri ve yardım istediklerini Sir G. Lowther bir yazısında (3 Mart 1909) şu şekilde belirtiyor:

“Gerek görüşlerini şimdiye kadar saklı tutmuş birçoğu, gittikçe cesaret kazanarak Kamil Paşa'nın düşmesine sebep olanları bu Anayasa dışı şiddet gösterisinden ötürü kınamaktalar. Tuhaftır, yine birçoğu, Halifelik ve Sultanlık geleneklerinden bile yoksun olarak niteledikleri adamların yeni despotizminden kurtulmak için, İngiltere'yi kendilerine yardım edecek bir güç olarak görmekteler. Bazı mebuslar, bana gizli olarak, olayların gelişiminden duydukları endişeyi belirterek, İngiltere'nin gizli bir Cemiyet'in diktası sonucu ortaya çıkacak felaketleri önlemek üzere müdahale etmesi gerektiğini belirttiler...

Cemiyet taraftarı basın, Kamil Paşa'yı tutan gazetelere şiddetle saldırıyor. Bu saldırılarda, hafif bir İngiliz aleyhtarlığı da sezilmekte. Halk, eskiden olduğu kadar İngiliz taraftarı ve ortaya çıkacak herhangi bir iç ya da dış kargaşalığı Cemiyet'in yanlış ve Anayasaya aykırı davranışının bir sonucu olarak yorumlamaya hazır. Padişah dahi kısa bir süre önceki görüşmemizde, durumdan büyük endişe duyduğunu gizlice açıkladı...”⁷²

Cemiyet, kendisine yapılan eleştirilerden o kadar bunalmıştır ki 9 Mart tarihli gaze-

⁶⁸ Ahmad, *a.g.e.*, s.56.

⁶⁹ AYNI YER.

⁷⁰ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.32, Ahmad, *a.g.e.*, s.57-58.

⁷¹ Ahmad, *a.g.e.*, s.57.

⁷² Ahmad. *a.g.e.*, s.56-57.

telerde bir bildiri yayınlama ihtiyacı hisseder. Cemiyet bu beynamede Kamil Paşa Hükümetini her şeye rağmen desteklediklerini ancak Meclisin düşürmesinden sonra kurulan yeni kabinenin başarısı için çalıştıklarını belirterek. Ortaya çıkan durum hakkında kardeşlerimizi aydınlatmak istiyoruz denir. Bildiride *İkdam*, *Yeni Gazete*, *Serbesti*, *Hukuk-ı Umumiye* gazeteleri açıktan hedef gösterilerek birer paçavra olarak itham edilir ve bu gazeteler Kamil Paşa ve devr-i sabık hafiyelerinin Cemiyet karşıtı güçleri olarak ilan edilir. Yine Cemiyet, bu gazeteleri milleti soymakla suçlar. Ve bu grubun iki amacı olduğu iddia eder. Buna göre: Birinci amaç Sultan Abdülhamit'i tahttan indirip yerine Reşat Efendiyi geçirmek, ikincisi ise Cemiyeti ortadan kaldırmak.⁷³

Aslında bu haberdeki her iki iddia bir noktaya kadar Ahrar Fırkası ve muhalefetin bir kısmı için doğru sayılabilir. Ahrar Fırkası daha işin başından beri Abdülhamit'in yerinde durmasını hazmedememiştir. Ve hazırladığı parti programında da hiçbir suretle padişahın şahsından bahsetmez, aksine padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını öngörür; ikinci mesele ise Cemiyetin gizli durumu nedeni ile zaten açık bir durumdur. Ahrar Fırkası Cemiyetin açık siyasi bir parti haline gelmesini ve gizliliği bırakmasını ister. Hüseyin Cahit (Yalçın) anılarında bu durumu şu şekilde anlatır: “Bir yanda Cemiyet olacaktı, bir yanda da Parti. Meclise mebus olarak girmiş Cemiyet üyelerinin toplamına Parti denilecekti. Öyle bir siyasal Parti ki, bütün üyeleri yalnızca Meclis'teki Mebuslardan oluşuyordu. Bu siyasal partiyi meclis dışında, ülke içinde kim tutacaktı? Cemiyet. Görülüyor ki Cemiyetle Partinin ilişkileri birçok yanlış anlamalara, dedikodulara, eleştirilere ve karışıklıklara yol açacaktı. Gerçekten İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Parti'nin ilişkisi, Meşrutiyet'in sonuna kadar akıllıca bir biçime sokulamadı.”⁷⁴ Diyerek bir nevi bu suçlamaları kabul etmektedir.

Yeni Kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi ve Cemiyet yükselen muhalefet karşısında basın sesini kesmek ve toplumsal muhalefeti önlemek ve durumlarını sağlamlaştırmak için yasal yoldan hareket etme kararına varır.

Zaten Basındaki şiddetli kavga çıkarılmak istenen “Yeni Matbuat Nizamnamesi” üzerine had safhaya varacaktır. İttihatçı karşıtı basın, bu yasa tasarısını “özgürlükçü basının susturulması olarak” görürken, İttihatçı basın ise bu tasarımı basındaki çatlak seslerin hiza getirilmesi açısından desteklemekteydi. Saadet gazetesi “Matbuat Nizamnamesi”ni “İstibdat nizamnamesi” olarak isimlendiriyordu.⁷⁵ “Mesele-i Mühimme-i Hazıra” başlıklı yazıda o gün için beş mühim mesele belirtilirken, bu nizamnamede önemli meselelerden biri olarak kabul ediliyordu.⁷⁶

⁷³ *Serbesti*, “Kamil Paşa'nın Sükûtunu Müteâkip << İttihat ve Terakki >> Cemiyeti Merkezinden Umûm Vilayetlerdeki Şûbatına Tebliğ Edilen Beyanname Suretidir” 9 Mart 1325, No:125.

⁷⁴ Yalçın, *a.g.e.*, s.84.

⁷⁵ *Saadet*, “Matbuat Nizamnamesi” 16 Kanunusani 1324, No: 180.

⁷⁶ *Serbesti*, “Mesail-i Mühimme-i Hazıra”, 20 Kanunusani 1324, No: 77

“1- Bulgaristan Seferberliği,

2- Rumeli'de yeniden çetelerin teşkili,

3- Umur-ı Maliyenin ıslahıyla bütçenin tehiri,

4- Matbuat Nizamnamesi ve gazete İmtiyazı alacaklar hakkında Beşyüz lira depozito talebi,

Basının yönlendirmesi ile Matbuat Nizamnamesini protesto için mitinge davet edilen halk 25 Kânunusani günü oldukça büyük bir kalabalıkla bu nizamnameyi protesto edecektir. ⁷⁷ Basını susturmak için çıkarılmak istenen yasa toplumun tepkisi üzerine Meclis-i Mebusan tarafından ileriki bir zamanda tekrar görüşülmek üzere rafa kaldırılıyordu.

Matbuat Nizamnamesi çıkarılamamıştır ancak 3 Mart (1909)'da yürürlüğe giren bir yasayla, yapılacak kamu toplantılarının en az 24 saat önce ilgili makamlara bildirilmesi şartı getirilerek adeta her türlü gösterinin önüne geçilmeye çalışılacaktı. Kendini güvende hissetmeyen Cemiyet, bir önlem olarak Yıldız'daki muhafız alayının geri kalanının da Anadolu lularla değiştirilmesi kararını aldı. Ancak, Padişaha sadık Arap ve Arnavut birlikleri direndiler ve Makedonyalı askerler tarafından zorla yola getirilmeleri gerekti. ⁷⁸

Sertlik politikası ile sonuç alamayacağını anlayan İTC muhalefet karşısında tavır değişikliğine gitmeye karar verir. İTC, Ahrar Fırkası ile şubat ayı sonlarına doğru uzlaşma girişimlerinde bulunur. İki fırka arasını bulmak için yapılan "Fırka-i Müzahire" ve "Cemiyet-i Vatanperverane" girişimleri başlar. Cemiyet Liberallere bir ateşkes teklifinde bulunuyordu ve onlara yurtseverlik adına Cemiyet'e saldırmaktan vazgeçip, duruma bir çözüm yolu bulmak için işbirliği yapmalarını teklif etti. Sonunda, Ahrar Fırkası da en az İttihat ve Terakki kadar İslamcı unsurlar tarafından eleştirilip, saldırılara uğramaktaydı (İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Ahrar Fırkasından, Osmanlılığı savunan tek bir kuruluşmuş gibi söz etmekteydi.) Liberaller, irtica ve Ekim'deki Taşkıyla isyanının kendileri için tehlikeli olduğunun farkındaydılar. Ahrar Fırkası'nın en önde gelen gazetesi *İkdam*, irticanın bastırılması lehinde yazılar yayınlamaktaydı. (Bkz. **İkdam**, 1 Kasım 1908). Toplumsal konularda bazı Liberallerin görüşleri, Cemiyet'inkinden bile ileri gidiyordu. ⁷⁹ *Tanin* başyazarı bu uzlaşmanın olanaksızlığı dile getirdiği gibi ⁸⁰ Ahrarcılar da bu durumu hiç de hoş karşılamamıştır. *Serbesti* bu olayı "İkinci tecrübe" başlığıyla duyuracak. Ve bunun tamamen İttihat ve Terakki Cemiyetinin Ahrar Fırkasını yok etmek amacıyla teklif ettiğini iddia edecektir. Daha önce Cemiyet'in aynı yolu Adem-i Merkeziyet Cemiyetine uyguladığını hatırlatacaktır. ⁸¹ *Serbesti* gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi her türlü barışçı diyalog yollarını kesin olarak kapatacaktır. (Yine Ahmad'ın Belirttiğine göre) "Hem Talât, hem de Hilmi Paşa Tarafından fikri sorulan Ahrar Fırkası mebusu İsmail Kemal'in yanıtı, "bugünkü durumu yaratanlar Cemiyet ve onu temsil eden yeni hükümet olduğuna göre, bir çözüm yolu aramak bize (Ahrar Fırkası'na) değil, onlara düşer" olmuştur. ⁸²

5- Zabitanın aczi"

⁷⁷ *Serbesti*, "Matbuat Nizamnamesi-Matbuatı Boğmak İsteyenler", "Biraz İntibah", 22 Kanunusani 1324, No: 79, *Serbesti*, "Milletin Hakkı Gasp Ediliyor", 23 Kanunusani 1324, No: 80.

⁷⁸ Ahmad, *a.g.e.*, s.61.

⁷⁹ Ahmad, *a.g.e.*, s.59.

⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'de...*, s179

⁸¹ *Serbesti*, "İkinci Tecrübe" 27 Şubat 1324 Cuma, No: 115; "Yine İntihabat Gürültüleri" 28 Şubat 1324 Cumartesi, No:116; "İnkılapın Evvel" 4 Mart 1324 Çarşamba, No:120; "Yazık Bu ;Millete" 11 Mart 1324 Çarşamba, No:126;

⁸² Tunaya, *Türkiye'de...*, s179 Ahmad, *a.g.e.*, s.60. Akşin, "31 Mart...", s.559.

Ancak, Liberaller işbirliği yapmak için Cemiyet'in gizli bir örgüt olmaktan ve hükümet işlerine karışmaktan vazgeçmesi dâhil bir takım istekleri vardı. **Ahrar** Fırkası ve İttihatçı karşıtı basın, İTC'den isteklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Cemiyetin artık meclisin ve hükümetin işlerine karışmaması
- 2- Milletin güç ve kuvvetini Meclis-i Mebusan'a terk etmesini bunu da bir "ilanı resmi" ile beyan etmesini
- 3- İTC'nin artık elini ordudan çekmesi ve subayların Cemiyetler ve fırkalardan uzak durması
- 4- İTC, şartsız olarak vilayet şubelerini lağvetmelidir,
- 5- İTC siyasi ve gizli bir cemiyet sıfatını terk ederek 'sırf parlamenter' bir parti haline gelmelidir
- 6- Cemiyetin bilânçosunu açıklamasını
- 7- Halktan toplanan paraların nerelere sarf edildiğinin açıklanması vb.⁸³

Akşin Cemiyetin bu isteklere tepki göstermediğini söylemesine rağmen; Cemiyet ağır eleştiriler karşısında partileşme kararı almış ve bu gazetelere de haber olmuştur.⁸⁴ Ancak hızlı gelişen olaylar ortamın yumuşamasına izin vermemiştir.

Kamil Paşa'nın sükûtunu müteakip yeni kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetine ve İTC'ne karşı tepkiler arasında önemli bir yeri de dini grupların tepkileri tutar. Akşin'e göre muhalefet, İTC'ne karşı tehlikeli ve uygulamaya konulan bir çare olarak din adamlarının ve dinci çevrelerin harekete geçirilmesini görmüştür. Bu çeşit harekete elverişli olanlar, medrese, yani ilmiye talebeleriydi. Zira bunlar daha önce bütün İstanbullularla birlikte askerlikten muaf oldukları halde, artık bu muafiyete son verilmek isteniyordu. İlmiye talebeleri çeşitli yollarla bu yeni durumu protesto ettiler. Bundan başka, ilmiye öğrencileri bir cemiyet halinde teşkilatlandılar ve muhalefet safılarına geçtiler. Yine Akşin'in belirttiği gibi, bu gibi dinci hareketleri Kör Ali ve Karagöz olaylarından ayırt etmek gerekir, zira onlar başıbozuk istibdatçı hareketlerdi. Yeni şekillenen din eksenli muhalefet tamamen istibdada karşı ve Kanun-u Esasî düzeninden yana olduklarını iddia ediyorlardı. Zaten ulemanın önemli bir kısmı İTC'nin laiklik ve masonluk yönündeki bazı eğilimleri dolayısıyla cemiyete kuşku ile bakıyorlardı.⁸⁵ Maalesef Akşin burada Osmanlı geleneksel siyasi odaklarından birinin (ayrırımsız hemen tümünün) ülke sorunları karşısındaki endişelerini gerıcilik-irticacılık ile yaftalamaktadır. Dini örgütlenmelerin içinde en dikkat çekeni Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin başını çektiği İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (5 Nisan 1909'da,

⁸³ Tunaya, *Türkiye'de...*, s.180 19 nolu dipnota bak., *Serbesti*, "Menafi-i Milliye Namına bir Davet" 13 Şubat 1324, *Serbesti*, "Siyasiyat" 23 Şubat 1324 Pazartesi, No:111, "Meşrutiyetin ilanı için ordunun siyasete müdahalesi bir nebze hoş görülebilir. Ancak hedefe ulaşıldıktan sonra ordunun görevi sona ermiştir. Artık ordu mensupları Cemiyet ve fırkalardan uzak durmalıdır."denilmektedir. *Serbesti*, "Ordu Siyasetten Uzaklaşmalıdır" 7 Mart 1324 Cumartesi, No: 123

⁸⁴ *Serbesti*, "Yeni Gazete'den" 23 Mart 1325 Pazartesi, No:139, "Cemiyet, Parti haline gelmesi konusundaki taleplere artık karşı duramamış ve Meclisteki Parlamenterleri yönetiminde bir parti haline gelmek kararı aldığı söyleniyormuş"

⁸⁵ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.32 (naklen Volkan, 3, 6 Nisan 1909, No: 93, 96).

resmen kuruldu) olmuştur ki bu grup daha sonraları 31 Mart olaylarıyla hep direkt ilgili görülecektir. Akşın bu cemiyetin Ahrarcı bir yönü olduğunu iddia etmesine karşın F. Ahmad ise tam tersi olarak İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Osmanlılık ülküsü üzerine kurulacak bir birliğe şiddetle karşı olduğunu ve bu sebeple Volkan, İTC'ne olduğu kadar, Ahrar Fırkasına da şiddetle karşıydı demektedir.⁸⁶

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Propagandasını dindar ve tutucu unsurların arasında yapıyor, yayın organı Volkan aracılığıyla Meclis'teki geleneklere bağlı mebuslar ve ordunun erat sınıfı arasında sempatican kazanmış bulunuyordu.⁸⁷

İttihatçı gazetelerin muhalefet hakkında suçlayıcı yazıları öyle boyutlara ulaşmıştır ki bu durum karşısında, gelişen olaylardan ve hedef gösterilmekten rahatsızlık duyan Ahrar Fırkası kendi kendisini basın yoluyla Zabıta Nezareti Âlisine şikâyet ederek iddiaların soruşturulmasını ve gereken önlemlerin alınmasını ister. Bu haberin ilginç yanı 31 Mart olaylarına sayılı günler kala yayınlanmasıdır. Bu haberden üç gün sonra İstanbul'da olaylar başlayacaktır. Bu haber belki de Fırkanın olaylar ile doğrudan bir ilgisi olmadığı yönünde bir delil olarak görülebilir. Çünkü fiilen iktidara sahip olan İTC'nin bu tür suçlamalardan haberi varken –zira suçlama bizzat İTC mebusu ve Tanin başyazarı Hüseyin Cahit tarafından dile getiriliyor- bu iddiaların üstüne niçin gitmediği hayrete şayandır. Suçlama Fırkanın Ermeni komitacılarla bir araya gelerek İstanbul'da terör olayları gerçekleştireceği şeklindedir. Ahrar Fırkası bu suçlamaları bir iftira olarak değerlendirecektir. Bu suçlamanın kaynaklarının bulunarak gerekli önlemlerin alınması ve bu tür iftiraların cezalandırılması istenir. Yine aynı istidaname'de Ermeni Taşnak Sütyun Cemiyeti ile aralarında var olduğu iddia edilen birlik ve bombalama hazırlıkları iddiaları yalanlanır. Nurettin Ferruh imzalı bildiri şu şekilde sona erer: “Fırka-ı Ahrar gerek kanun, gerek tarih nazarında bir guna mesuliyet ve itaba duçar olmamak için isnadat ve müfteriyat vakadan temamiyle beri olduğunu ve daima masum ve pak kalacağını nezareti âlileri vasıtasıyla alakadara ne tebliğ eder ol babda emir ve irade efendim hazretlerininindir.”⁸⁸ Serbesti yazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi ile gerginlik doruğa tırmanmış, olay üzerine bazı Ahrar'cılarının bombalar patlayacak diye konuştukları yolundaki dedikodulara yol açmıştır. Fırka bunun üzerine bir açıklama yapmak zarureti hissetmiştir. Fırka-ı Ahrar Katib-i Umumisi vekili Ziya imzasıyla yayınlanan açıklamada son günlerde çıkan haberlerin asılsızlığı vurgulanarak, söz konusu suçlamalar reddedilmiştir.⁸⁹

Ahmet İzzet Paşa *Feryadım* adlı eserinde olaylardan birkaç gün öncesi için verdiği malumat bizim için ilginçtir. Paşa şöyle demektedir: “Müşir Ethem Paşa merhum bir gün beni yanına davet ederek Derviş Vahdetinin mahut 'Volkan' gazetesini gösterip. Cemiyet-i Muhammediye'ye sokak ve çarşılarında üye yazmak gibi olayları anlatarak hem beni

⁸⁶ Ahmad, *a.g.e.*, s.61.

⁸⁷ Tunaya, *Türkiye'de ...*, s.263.

⁸⁸ *Serbesti*, 28 Mart 1325 Cumartesi N:144; Tunaya bu haberleri Hüseyin Cahit Beyin iddialarına dayanarak doğru kabul etmektedir.

⁸⁹ *Serbesti*, 30 Mart 1325 Pazartesi N: 146. Akşın'den naklen bu iddialar *Tanin* 11 Nisan 1909, 250 cevap *Osmanlı*, 12 Nisan 1909,27; s.560

gaflet uykusundan uyandırdı, hem de bu konuda Harbiye Nazırı'nın dikkatinin çekilmesiyle muhtemel tehlikelere karşı bir çare bulunmasını tavsiye etti ve hatırlattı. Harbiye Nazırına derhal keyfiyeti arzettiysen de, bu zâtı gafflete yorulacak derecede iyimser bulduğumdan, diğer tanıdıkları uyarmaya çalışmış ve Ahmed Rıza Bey'e de hükümetçe meclisten salâhiyet aldırılarak bu tahriklerin önüne geçilmesi için gereken kimseler yanında etkili olmasını rica etmiştim. Fakat kimse azgın olaylar seline engel ve perde olacak âcil ve etkili bir tedbir bulamadı. Beklenmekte olan ayaklanma ve isyan hiç beklenmedik bir yönden esti."⁹⁰

Bu durumda İTC ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa kabinesini gereken tedbirleri almamış olmakla itham edebiliriz. Zira Hüseyin Cahit gazetesinde olayların çıkma ihtimali ile ilgili haberler yapıyor ve aynı zamanda mebus. Ahrar fırkası bu tür haberler karşısında kendi kendisini ihbar ediyor, önemli bir paşa ve pek çok kişi durumun vahameti konusunda uyarıyor ama bütün bunlara rağmen, hiçbir önlem alma çabasına girmeyen ve olayları sadece seyreden bir hükümet ve Cemiyet. Ya gerçekten gafflettediler ya da olayların boyutunun kendilerini aşacağını tahmin etmiyorlardı. Ortaya çıkacak hareket kolayca bastırılacak ve başkentteki muhalefetin sesi bir daha çıkmayacak şekilde kısılması için bir fırsat yaratacaktı.

Ahrar Fırkası 31 Mart günü başlayan ayaklanmanın anaforuna kapılıp makus sona doğru yol almaya başlayacaktır. 31 Mart vakasını İttihatçılar en iyi şekilde değerlendirerek muhalefetin ortadan kaldırılması için kullanacaklardır.

31 Mart Ayaklanması

31 Mart olaylarını ele alırken sağlam bir bakış açısı için daha gerilere gitmek gerekir. Direkt olaylara bugünün siyasi anlayışlarının perspektifinde bakılırsa ortaya yanlış bir algılama çıkabilir. Konuyu ele alan hemen hemen bütün yazar-araştırmacılar iki kampa bölünmüş durumdadırlar. Yazarların bir kısmı 31 Mart'ı gerici ve şeriatçı bir ayaklanma olarak ele alırken diğer bir kısım yazar ise bunun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir oyunu olduğu düşüncesine varmaktadırlar. Genel olarak burada yapılan en önemli yanlışlardan birisi dönemin sosyal-siyasal yapısı gözardı edilerek ve bugünün kavramları ile değerlendirilmesidir. Bu anakronik yaklaşım doğal olarak olayların maksadı dışında kavranması ve ortaya sunulmasına yol açmaktadır.

31 Martla ilgili en önemli suçlama şeriatçılık suçlamasıdır, ancak yazarların gözden kaçırdıkları şey Osmanlı siyasal dilidir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisinde siyasal dil içerisinde şeriat=hukuk=adalet=devlet olmuştur. Bu ilişki yapısı göz ardı edilerek bu günün siyasal kavramları ile yaklaşıldığında otomatikman "Şeriat isteriz" tarzı eylemler hemen anında gericilik yaftasını yemektedir. Osmanlı asırları boyunca çıkan hemen hemen bütün isyanların ister kapıkulu isyanları isterse Celali isyanları vs. olsun hepsinin söylemi aynıdır "Şeriat isteriz". Böyle bir siyasal geleneği yok sayarak işe başlamak hakkaniyetli bir yaklaşım olamaz. İşte 31 Mart'ı ele alırken bu siya-

⁹⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.1, Nehir yay., İstanbul 1992, s.62-63.

sal geleneğin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

31 Mart Olayları İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ki gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gerek İTC ve gerekse muhalefetin tutumu bu sürece gelinmesini kolaylaştırmıştır. Dönemi ele alan bütün yazar-araştırmacılar İTC'nin demokratik bir yapı sergilemediği noktasında birleşmektedirler. İttihat ve Terakki Cemiyeti eski rejimin tüm alışkanlıklarını sergilemeye devam etmiş, iktidarda görünmemekle birlikte sürekli olarak iktidara ve toplum hayatına –zaman zaman hukuk dışı yollarla- müdahale etmiştir. Sadrazamın yetkisi dâhilinde olan bir atamanın bile kendilerine danışılmadan yapılmasını Cemiyet aleyhine telakki edecek derecede ileri gidebilmişlerdir. Bu şekilde hem perde arkasında kalmayı tercih etmiş, hem de direkt sorumluluk almamışlardır.

Perde arkasındaki iktidar oyununu Ahmet Rıza anılarında şu şekilde belirtiyor: “Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra, ülkede gizli ve devlet sorumluluğu olmayan bir gücün varlığından yakınılmaya başlandı. Bir akşam, Almanya Elçiliğinde yemeğe çağrılıydık. Yemekten sonra, Elçi Baron Marşal, benim yanıma gelerek bu konuyu açtı; “Devrimi İttihat ve Terakki yaptı; oysa ülkeyi başkaları yönetiyor. Yürütme gücünü neden elinize almıyorsunuz? Hükümetten yakınılacak olursa ben ne yapayım. Cemiyet öyle istiyor, Cemiyet ise ortaya çıkmıyor, sorumluluktan korkuyor gibi görünüyor,” dedi.”⁹¹

Daha önce Ahrar Fırkası ile İTC arasında ki ilişkilere değinirken de belirttiğimiz gibi muhalefet ile İTC arasındaki en büyük sorun bu perde arkasındaki iktidar oyunudur. Kamil Paşa hükümetinin düşürülmesine kadar Cemiyet hep perde arkasında kalmaya devam etmiştir. Bu davranışı şu şekilde de yorumlayabiliriz, sorumlu sorumsuz iktidar oyunu; başarı durumunda biz yaptık, başarısızlık durumunda ise onlar yaptı deme lüksüne sahip olma durumu.

İTC her fırsatta ve ortamda meşru hükümete direkt veya dolaylı yoldan müdahale etmiştir. Cemiyet İttihat ve Terakki kongresinde alınan, ordunun siyasal hayattan çekilmesi ve Cemiyetin siyasal bir parti haline getirilmesi kararına dahi uymamış ordu içerisinde ağırlığını sonuna kadar kullanmıştır.⁹² Kemal Karpat İttihat ve Terakki Devrini üç döneme ayırtmaktadır. Birincisi bizi ilgilendiren dönem 1908-1909 (Abdülhamit'in hâline kadar), ikincisi 1909'dan 1913, üçüncüsü ise, 1913-1918 yılları arasındadır. Birinci devrede İTC gayelerini mevcut sistem içerisinde, hem Sultanı hem de hükümeti yerinde bırakarak gerçekleştirmek yolunu seçmiştir. Ancak İTC'nin bir yandan gizli bir teşkilat olarak kalması diğer yandan halkın gözünden uzak, devleti ve hükümeti on iki kişilik merkez komitesi vasıtası ile idare etmekte ısrar etmesi, ülkede demokrasi ile alakası olmayan bir idare şekli ortaya çıkarmıştır.⁹³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin burada üzerinde durmayacağımız tutum ve davranışları cemiyete karşı varolan muhabbetin yerini giderek büyük bir hızla hoşnutsuzluğa bırakmasına yol açmıştır.

⁹¹ Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s.43.

⁹² *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi C.4*, s.3418.

⁹³ Kemal Karpat, “Türkler”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB., s.370.

İsyan

Ayaklanmanın yakın sebebi, 25 Mart 1324 (6 Nisan 1909) gecesi sert muhalefetiyle tanınan *Serbesti* gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi'nin, azledilmiş kaymakamlardan Şakir Bey'le Galata Köprüsü'nden geçerken, bilinmeyen biri tarafından öldürülmesiydi. Saldırganın sırtında bir subay pelerini bulunduğu iddia ediliyordu. Köprü'nün iki ucunda da karakollar bulunduğu halde, kimsenin yakalanamaması ya da yakalanmaması büyük tepkilere yol açar. Yine iddiaya göre katilin Hasan Fehmi'yi öldürürken gazetenin sahibi Mevlanzade Rıfat'ı kastederek, "Al Mevlan" diye bağırması; kamuoyunu, bu cinayetin siyasi olduğu ve arkasında İTC'nin bulunduğu sonucuna vardırdı.⁹⁴

Ertesi günü muhalefet gazeteleri olayı üzüntüden çok, büyük bir öfke ile karşıladılar. Üniversite öğrencileri bu olaydan o kadar etkilenmişlerdir ki önce Sadrazamın huzuruna ardından da Mebusan Meclisine yürüyecekler ve büyük bir gösteri yapacaklardır. Hem Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın hem de Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in kalabalığa verdikleri cevaplar hiç de tatminkâr bulunmayacaktır.⁹⁵

Bu olay üzerine, hemen ilk Meclisi Mebusan oturumunda, 25 Mart 1325 Çarşamba günü İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi ve Ahrar mebusu beş arkadaşı ile hem bu öldürülme olayı, hem de katillerin yakalanması için istizah tavrı verirler.⁹⁶

Bir gazetecinin öldürülmesi İttihatçı mebuslarca hafife alınacak, adi bir vaka olarak değerlendirilirken. Ahali Fırkasından (yöneticisi) Gümülcine Mebusu İsmail Bey'de Ahrar mebuslarını fesat çıkarmak ve bozgunculukla suçlayacak ve meselenin büyütüldüğünü iddia edecektir. Ahrar Fırkasının sert muhalefeti karşısında cinayet suçlamasının üzerlerinde kalması korkusu ile İT mebusları takriri zoraki evet diyecekler, fakat bu seferde olayı sürüncemede bırakmak için görüşmeler yaklaşık dokuz gün sonraya cumartesi gününe bırakılır. Bu hareket karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen ve Ahrarcı olmayan Erzurum Mebusu Varteks Efendi şu şekilde tepki gösterecektir: "Öbür Cumartesi mi? O vakte kadar

⁹⁴ Olayın arkasında İTC'nin olduğu neredeyse ittifak gibidir. Hüseyin Cahit (Yalçın) anılarında Hasan Fehmi olayı ile ilgili şu ilginç anekdotu vermektedir: "Bu hasbıhal arasında, tanımadık dostlardan birinin bir sözü birdenbire beni pek çarptı. 31 Mart'a takaddüm eden vakalardan bahsolunuyordu. Lakırdı Hasan Fehmi Bey'in katline geçmişti. Bu dost o zaman duyduğu teessürü anlatıyordu:

"Hasan Fehmi'nin öldürüldüğünü gazete okuyunca, eyvah dedim, bizim Cahit gidecek! Bir onlardan, bir bizden... Şimdi onlarda Cahit'i vuracaklar..." Yalçın, *Siyasal Anılar*, s.161.

⁹⁵ Kabalcalı, Alpay, *Bir İhtilalcinin Serüvenleri, Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal*, Cem yay., s.129,130-133. Sadrazamın Çekingen ve titrek bir sesle basın hürriyetinden, vicdan, söz ve yazı hürriyetinden, bunların toplum için öneminden bahsettikten sonra, Katilin yakalanması için şiddetli emirler verdiğini söyledi. Ve şöyle ekledi: -Tabi eğer derdest edilirse (yakalanırsa)! Cezaların en şiddetlisi ile cezalandırılacağını söylemeye kalmaz, kalabalığın içinden bir genç dik bir sesle: -Buraya edat-ı şart girmez Paşa! Diye bağırır. Katil yakalanırsa ne demek? Orada on para vermeyenin yakasını koparıyorlar. İse de laf mı şeklinde sert tepki gösterir. Aynı kalabalık büyüyerek Mebusan Meclisi önüne gelir. Meclis Penceresinden Ahmet Rıza Bey: -Burası kuvve-i teşriye (yasama gücü), icra heyetine gidiniz, o yapmazsa o vakit teemmül olunur... gibi soğuk bir karşılık vermekle yetinir. Göstericilerde büyük bir asabiyet belirir. Bu sırada Reisin arkasında gülmekte olan bir mebusun hareketi halka çok iğrenç göründü. Bu duruma dayanamayan bir Hukuk talebesi duvarı üzerine çıkararak: -Narmert, Alçak! Ne gülüyorsun... İstrabımızla alay mı ediyorsun? Diye bağırır. Mebus içeri girer.

⁹⁶ Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan, Ergiri Mebusu Müfit, Sinop Mebusu Rıza Nur, Cidde Mebusu Kasım Zeynel, Amasya Mebusu İsmail Hakkı ve İstanbul Mebusu Kozmide Efendi. *MMZC*. C.2. D.1, s.651

neler olmaz!"⁹⁷ Gerçektende iş öbür Cumartesiye kadar dahi kalmayacaktır.

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi adeta fitili ateşlemiş hızla buhrana doğru sürüklenilmesine yol açmıştır. Ortada uzlaşma arayanlar bulunmasına rağmen, artık uzlaşmanın mümkün olmadığı bir dönemece gelinmişti.⁹⁸ Oluşan sert havayı yumuşatmak isteyenlerde olmuştur. Bekli de bu ortamda meşrutiyetin tehlikeye girebileceği şüphesiyle Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, bir bildiri yayınlayarak, katilin yakalanması gerektiği üzerinde durmuş, fakat "bütün siyasi fırka ve cemiyetlerin toplanarak ve meşru olmayan kavgalarına son vererek birbirlerini karşılıklı saymaları ve görüş birliği olan noktalarda birlikte çalışmalarını" teklif etmiştir.⁹⁹

Hasan Fehmi'nin cenazesin 30-40.000 kişilik bir kalabalıkla büyük bir gövde gösterisine dönüştü ve halkın tüm öfkesi cemiyet üzerine dönmüştür. Basın büyük bir öfkeye kapılarak üstü kapalı öfkesini Cemiyete kusuyordu.¹⁰⁰ Ertesi günü yayınlanan Serbesti gazetesinin ön yüzünde yorumsuz olarak büyük kalabalığı gösteren bir resim yayınlanıyordu.¹⁰¹

Olayların Başlaması

Hasan Fehmi'nin cenazesinden beş gün sonra, 13 Nisan 1909'da (Rumi takvime göre 31 Mart 1325'de) ayaklanma başlamıştır. O gün sabahın erken saatlerinde Taksim civarında bulunan, Birinci Orduya mensup birlikler isyan eder. Taşkışla'da bulunan 4. avcı taburu Hamdi Çavuş ve diğer çavuş ve onbaşlıların komutasındaki erler, subaylarını tutukladıktan sonra, başka kışlaları da ayaklandırdılar.¹⁰² Ayaklanma kısa sürede tüm şehre yayılır ve önlenemez bir noktaya gelecektir. İstanbul'un güvenliğini sağlamak üzere sokaklarda askerler polislerle birlikte devriye gezmeğe başladılar. Askerler birbirlerine kimenin, özellikle azınlıkların ve yabancıların malına ve canına dokunulmamasını sürekli olarak telkin ediyorlardı.¹⁰³

Hareket Rum basınında büyük bir övgüyle karşılanmıştır. *Neologos* gazetesi, ayaklan-

⁹⁷ MMZC. C.2, D.1, s.653-655.

⁹⁸ Bu cinayetle ilgili olarak Ayfer Özçelik, *a.g.e.*, 338 nolu dipnotta şu notu düşmektedir: Hüseyin Cahit'e (Yalçın) göre de cinayet siyasidir ve sorumlusu İttihat ve Terakki olduğu da muhakkaktır. (Akşin, Jön Türkler, 122-123). Hasan Fehmi ve Ahmet Samim'in öldürülmesi hususunda Ahmet İzzet Paşa şu yorumu yapmaktadır: "Ağızlarına bir tokat veya bir lokma ekmek atılmakla susturulması mümkün olan Samim ve Hasan Fehmi Beyler'in birkaç acı söz söylemeleri veya gazetelerde birkaç etkili makale yazmaları büyütülerek ve haklarında birkaç müfridin öfke ve kızgınlığı tahrik edilerek biçarelere kahpece suikast yaptırıldı. Bu yüzden kamuoyu cemiyete karşı galeyana geldi. Binlerce tanınmış hırsız, rüşvetçi, hafiyeye hatta cani meydanında gezerken Sultan Hamit ricali arasında adı bile duyulmayan bir Arnavut İsmail Mahir Paşa seçilip kandırılarak evinden çıkarılmak ve sokakta arkasından kurşunla vurulmak suretiyle öldürüldü. Bununla da bir kavmin kızgınlığı çekildi..." (Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s.311). s.160

⁹⁹ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.40-41

¹⁰⁰ *Serbesti*, 27 Mart 1325, No:143. "Vatan bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı, merkez-i müteaddiyeye geçti... Ey tercüman-ı efide-i millet olan matbuat, çalışınız; vatani pençe-i istibdadın kuvve-i muharribesinden kurtarınız"

¹⁰¹ *İkdam*, 9 Mart 1909, No:5342,

¹⁰² Ahmad, *a.g.e.*, s.61, Akşin, *Türkiye Tarihi C.4*, s.29.

¹⁰³ Akşin, *Şeriatçı Bir Aya...*, s43-44.

mayı şöyle anlatıyordu:

“Ordu, vatanseverlik konusunda en büyük ödülü hak etmiştir ve 31 Mart, en az 24 Temmuz kadar şanlı bir gündür. Dünkü olaylarda ordunun biricik ilham kaynağı, vatana karşı beslediği derin sevgi olmuştur.”¹⁰⁴

Ayaklanan asker “Şeriat isteriz” sloganıyla ayaklanmıştı ancak daha somut olarak istekleri:

- 1) Kendilerine ayaklanmalarından ötürü bir sorumluluk gelmemesini, yani affedilmeyi,
- 2) Hükümetin, Mebusan Meclis-i Reisi Ahmet Rıza ve diğer İttihatçıların istifasını,
- 3) Bazı komutanların değiştirilmesini ve İstanbul dışına çıkarılmaları.
- 4) Yüz pare top atılıp donanma yapılması
- 5) Bütün bu isteklerinin kabul edildiğinin Şeyhülislamlık tarafından mühürlü bir kağıtla kendilerine bildirilmesi.
- 6) Şeriatın geri getirilmesi ve Müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanması.¹⁰⁵
- 7) Kamil Paşa’yı Sadarete ve Nâzım Paşa’yı Harbiye Nezaretine münasip görmüşlerdi. Meşrutiyet aleyhtarlığı hakkında en ufak bir fikir ileri sürmemişlerdi.”¹⁰⁶
- 8) Yukarıda bir mebusun listesinde bulunan İTC önderlerinin ve Cavit Bey’in Meclisten çıkarılmaları,
- 9) Açığa çıkarılarak mağdur edilen alaylıların işlerine dönmesi,
- 10) İTC’nin dağıtılması,
- 11) Mebusan başkanlığına İsmail Kemal’in seçilmesi.¹⁰⁷

Padişah’ın askerlerle konuşması amacıyla olay yerine gönderdiği Şeyhülislam’a da, askerler hemen hemen aynı isteklerde bulunmuşlardı.¹⁰⁸ Akşin yukarıdaki istekleri Ahrar’ın istekleri olarak görmekte ve bunların bir kısmının gerçekleşmemesini Abdülhamit’in Ahrar Fırkasına yaptığı bir azizlik olarak değerlendirmektedir.

Ayaklanma karşısında Sadrazam önce klasik Osmanlı nasihat yolunu denediysen de başarılı olamadı. Tersine ayaklanma gittikçe yayılıyordu. Duruma hâkim olamayacağını anlayan Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nazırı’yla Maarif Nazırı’nı yanına alarak Saray’a giderek istifasını verdi, istifa hemen kabul edildi. Ahmet Rıza ve I. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa’da istifa ettiler. Asker Meclis-i Mebusan’ı muhatap alıyordu, ancak Mebusların çoğu hatta ittihatçı olmayanlar dahi saklanma yolunu seçmişlerdir. Bu durum kar-

¹⁰⁴ Ahmad, *a.g.e.*, s.64.

¹⁰⁵ Akşin, *Türkiye Tarihi C.4*, s.29., Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.54. Ahmad, *a.g.e.*, Kadınlara ilgili hususa Ahmad değiniyor, s.62.

¹⁰⁶ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.462 ve 464.

¹⁰⁷ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.57-58, Ancak Mevlanzade eserinde bu isteklerin Ahrar’ın istekleri olduğunu söylemiyor. Mevlanzade Rifat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi*, Pınar yay., İstanbul 1996, s.62.

¹⁰⁸ Ahmad, *a.g.e.*, s.62.

şısında olaylara Abdülhamit el koymuş, istifaları kabul ederek, askere, yeni Sadrazamın Tevfik Paşa, Harbiye Nazırı'nın Gazi Ethem Paşa olduğu ve kendilerinin de affedildiği haberini bildirir.¹⁰⁹

O günlerde Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Mebus Emin Arslan Bey'in öldürülmesinden sonra İTC ileri gelenleri ortadan kaybolmuşlardır. Matbuatta yalnız *Mizan* gazetesi sahibi Murat Beyle *Serbesti* gazetesi sahibi Mevlanzade Rifat Bey gazetelerini çıkarmaya devam etmişlerdir.

Mecliste kıyamet kopmuş bazı Cemiyete mensup millet vekilleri kaçmış; softalar ve askerler dört bir tarafa dağılmıştı. İTC ileri gelenleri Şişli'de toplanırken, Ahrarcılar Tokatlıyan otelinde toplantı yaparak İTC'ne mensup arkadaşlarına yapılan zorbalığı protesto etmişler ve bütün Mebuslar için toplantı özgürlüğü istemişlerdir. Gerçekten de, Ahrar Fırkasının en son isteyeceği şey Mebusan Meclisi'nin dağılmasıydı. Oysa o gün de (isyanın üçüncü günü 3 Nisan 1325) Meclise ancak seksen Mebus gelmiş, en yaşlı üye Naki Bey'in başkanlığında 45 dakika kadar görüştüktan sonra dağılmışlardır.¹¹⁰

Askeri olsun ya da olmasın bir isyanın-darbenin, demokratik teammüller dikkate alındığında hiçbir şekilde hoş görülebilecek tarafı yoktur. Ancak, İTC ektiğini biçtiği de bir gerçektir. Kamil Paşa'nın düşürülüşü sırasında İttihatçı Mebusların tepkisi hatırlandığında bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mecliste okunan askerlere ait telgraflar okunurken Ahrarcı Mebusların "askerlerin buna hakkı yok" şeklindeki tepkisine İttihatçı Mebuslardan Ankara Mebusu Talat Bey "Selameti vatani tehlikede gören her fert karışabilir" derken, "şüphesiz" sedaları ile desteklenecekti.¹¹¹ O vakit işin başında rütbeli subaylar rol oynamıştı, şimdi ise büyük çoğunluğu er-erat takımı İTC Mebusunun deyimi ile "Selameti vatani tehlikede gördüğü" için ayaklanıyordu.

Olaylar öyle geliyordu ki, ayaklanan askerler giderek kendilerini affetmiş bulunan Padişaha daha çok bağlanıvermişlerdi. Bu ise Ahrar Fırkasının en son isteyeceği durumlardan birisi idi ve mutlakiyet tehlikesi büyüyordu. Her ne kadar Padişah Meşrutiyetin devamı konusunda Ahrar Fırkası mebusu İsmail Kemal Bey'e garanti vermiş de olsa durum oldukça tehlikeliydi.

Mizancı Murat, *Serbesti* sahibi Mevlânzade Rifat, *Sabah* gazetesi namına Ali Kemal Beylerle *Volkan* gazetesinden Vahdeti Efendi ve bazıları Beyoğlunda Kroker otelinde toplanmışlar, asilere karşı takip olunacak hattı hareket hakkında mühim kararlar alırken Meşrutiyet'in tehlikeye düşmemesi esasları üzerinde mutabakat sağlamışlardır. Hatta "Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye" meşrutiyetin korunması için bir beyanname yayınlarken, Ermeni "Taşnaksutyun" Cemiyeti de başka bir beyanname neşrederek bütün fırka ve cemiyetleri ittihadı çağırıştır.

Bu çağrılar cevapsız kalmamış bunun üzerine Tokatlıyan'da toplanan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Ermeni Taşnaksutyun, Rum Cemiyet-i Si-

¹⁰⁹ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.56-57. . Ahmad, *a.g.e.*, s.62,

¹¹⁰ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.73. MMZC. C.3., D.1., İç. 56, s.14-27

¹¹¹ MMZC. C.1, İ. 27, s.588-589.

yasiyesi, Fırka-i İbad-Demokrat, Arnavut Başkım Kulübü, Kürd Taavün Kulübü, Çerkez Taavün kulübü, Bulgar Kulübü, Mülkiye Mezunları Kulübü, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye vesaire kulüp ve heyetleriyle Osmanlı gazeteleri mümessilleri tarafından 17 Nisan 1909 (4 Nisan 1325)'da aşağıdaki esaslar karar altına alınmıştır:

- 1- İdare-i Meşrutanın bekasını müdafaaya sâi olmak;
- 2- Gazetelerin neşriyatını bu emele göre tevhideylemek;
- 3- Meclis-i Mebusanın hiçbir taraftan tehdidine meydan bırakmamak;
- 4- Bu maksadı temin için yukarıda isimleri geçen “Heyet-i Müttefika-i Osmaniye” arasından muhtelif bir encümen teşkil eylemek.”¹¹²

İstanbul'da olaylar yatışmaya başlarken, başkentte kontrolü tamamen kaybeden İTC, içine düştüğü durumdan kurtulmak üzere meşrutiyetin ilanı günlerinde dayandığı Makedonya'daki güçleri işin içine sokmak durumunda kalmıştır. İttihatçı subaylar Makedonya'daki orduları İstanbul'a karşı hazırlığa yönlendirdiler. Subaylar açıktan İTC taraftarlıklarını ortaya koyuyorlar ve gönderilen telgraflar ile Meclis-i tehdit ediyorlardı.

Mebuslar tehditlere cevap yetiştirmeye çalışıyorlar ve durumun kontrol altında olduğunu bildiriyorlar ve ordunun yürümesine gerek olmadığı yönlü telgraflar çekiyorlardı.¹¹³ Fakat asıl vahim durum daha sonra ortaya çıkacaktır. Mecliste yapılan daha sonraki müzakerelerden anlaşılacaktır ki Çeşitli vilayetlere çekilen telgraflara, birileri tarafından sansür konulmaktadır. İşin ilginç bu sansürü kimin yaptığı da belli değildir. Bu durum üzerinde uzun uzun düşünmek gerekmektedir.

Kısa izahatımızdan anlaşılacağı üzere Ahrar Mebusları (Parti Katibi Umumisi Fazıl Bey ve kısmen İsmail Kemal Bey olaylardan memnuniyetini saklamasa da) meşrutiyetin korunması için azami gayret göstermişler ve olaylar sonucu ortaya çıkan iktidar boşluğunu doldurmaya çalışmışlardır. Belki isyancı askerlerin Abdülhamit'e fazla teveccüh göstermelerinden rahatsız olsalar da, en azından İTC'nin baskıcı sultanı yıkılmaktaydı. Ancak Hareket ordusunun yola çıkması Ahrar için oluşan olumlu havayı kısa sürede terse çevirecektir.

Prens Sabahattin'in Tutumu

Olayların başladığı sırada Ahrar'la ilgili olan ancak parti içinde Parti Katibi Umumisi Fazıl Bey vasıtasıyla dışarıdan diğer bir hizip durumundaki Prens Sabahattin'in durumuna da bir göz atmak gerekir.

Kuran'ın bildirdiğine göre askerlerin isyanı duyulmaz Kuruçeşme Karakol zabiti vaziyetten Prens Sabahattin Bey'i haberdar etmiştir. Prens, askerlerin Sultan Abdülhamit hakkında alaka izhar ettiklerini öğrenince hemen istimbota atlayarak Heybeli Adada oturan “Avnullah” kurveti süvarisi Enver Bey'in ziyaretine gitmiştir. Prens, Enver beyle görüşürken Sultan Abdülhamit'in hâl'ini ileri sürmüştür. Enver Bey böyle mühim bir işi

¹¹² Kuran, *Osmanlı ...*, s.465

¹¹³ MMZC. C.1, İç. 57, s.27.

yalnız başına başaramayacağını –haklı olarak- itiraf ettiğinden diğer harp gemileri süvarileriyle görüşmek üzere Sabahattin Beyle birlikte Ada önündeki torpidolardan birine binerek Beşiktaş sahillerinde demirlemiş bulunan “Hamidiye” kruvazörüne gelmişlerdir. “Hamidiye” süvarisi Vasıf Beyle –sonra Paşa olmuştur- görüşülmüş ve neticede Vasıf Bey: “İsyân harekâtı meşrutiyet aleyhine bir cereyan alırsa diğer arkadaşlarla görüşüp mutabık kaldıktan sonra müştereken Yıldız Sarayını topa tutar ve yakarız cevabını vermiştir”. Bu toplantıya “Âsarî Tevfik” süvarisi Ali Kabuli Bey de iştirak etmiştir.”¹¹⁴

Mevlânzade Rıfat olaylar sırasında Prens’in sarayına teşrif ettiğinde Prens’in kendilerine “İşte biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız! Mirim durumu nasıl gördünüz?”¹¹⁵ dediğini beyan etmektedir. Ancak bu sözlere rağmen olayların gelişimi itibarıyla olayların hazırlığının Prens tarafından yapıldığını düşünmemizi gerektiren bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Mevlânzade’nin daha sonra anlatacakları bize Prens Sabahattin’in olayların gelişiminden çıkarılabilecek mesajı sağlamayı amaçladığını, ancak bunu da beceremediğini göstermektedir. Prens hiçbir zaman açıktan olaylara el koyma cesaretini göstermemiş, işlerin çetrefilleştiğini görünce de kendini güvence altına alacak yollara sapmıştır.

Prens’in emri ile Abdülhamit’e göz dağı vermek isteyen “Âsarî Tevfik” süvarisi Ali Kabuli Bey maiyetindeki askerlerin isyanı sonucu Yıldız Sarayına götürülerek Sultan Abdülhamit’in huzurunda parçalanarak öldürülür.¹¹⁶ Prens Sabahattin olaylar üzerine ilerleyen günlerde iki beyanname neşretmiştir. Bunlardan biri “Ey ulema-i âmilin!” başlıklı ve ulemaya hitabıdır. Diğeri de Osmanlı Askerlerine bir açık mektuptur.¹¹⁷ Bu mektuplarda meşrutiyet taraflısı ve sükunet tavsiye edici bir tavır ortaya koymuştur.

Tabi mektupların Hareket Ordusu’nun İstanbul önlerinde görüldüğü sıralarda yazılmış olmasını şüphe ile karşılayabiliriz. Beklide Prens artık hiçbir şekilde olaylara el koyamayacağını anladığı için kendisinin suçlanması endişesine de kapılarak hareket etmiş olabilir. Ayrıca Mevlânzade’nin anlattıklarına göre Prens’in Ali Kabuli Bey’in ölümünü takip eden günlerde ailesini de alarak ortadan iyice kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Hareket Ordusu ve Olayların Sonu

Cemiyet İstanbul’da tam anlamıyla büyük bir yenilgiye uğramıştır. Ancak İTC’nin çok kuvvetli olduğu Makedonya, ortaya çıkan durumu ve Tevfik Paşa Kabinesini tanımayı kabul etmedi. Cemiyet İstanbul’a tehditkar telgraflar çekmiş; İsmail Kemal, Mizancı Murat, Kamil Paşa’nın oğlu Sait Paşa, Padişahın Mabeyincilerinden Emin Bey gibi bazı Ahrar Fırkası üyelerinin tutuklanmasını istedi. Yukarıda meclise gönderilen telgraflarda bahsettiğimiz gibi İstanbul’a hareket etme hazırlıklarına giriştiler. 4 Nisan (17 Nisan 1909) günü

¹¹⁴ Kuran, *Osmanlı ...*, s.463.

¹¹⁵ Mevlânzade Rıfat, *a.g.e.*, s.142.

¹¹⁶ Kuran, *Osmanlı ...*, s.464. Mevlânzade, Ali Kabuli Bey’in ölümünün tek müsebbibi olarak, Prens Sabahattin’i göstermektedir. Ali Kabuli Bey Prens’in olayların kontrolünü elinde tuttuğunu sanarak Saraya bir iki el top atılmasını istemesi üzerine emrindeki askerler ayaklanarak komutanlarını derdest ederler. Daha sonra Abdülhamit’in huzuruna götürerek feci bir şekilde öldürürler. Mevlânzade Rıfat, *a.g.e.*, s.145 ve 159-160.

¹¹⁷ Kuran, *Osmanlı ...*, s.463-464. *Serbesti*, 6 Nisan 1325, No: 153.

işi lafta bırakma niyetinde olmadıklarını göstermek amacıyla “Hareket Ordusu”, diğer ordu birliklerini tarafsızlaştırarak “İsyancı birlikleri disipline sokmak ve başkentteki nizamı korumak” amacıyla Selanik’ten ayrılıyordu. Padişah bu durumu şiddet kullanılmaması koşuluyla olumlu karşılamıştır.¹¹⁸

Hareket Ordusunu İstanbul’a yaklaştığı günlerde Cemiyetin tavrı giderek sertleşir. Cemiyet Padişah ve yeni kabineyi aleni bir şekilde tehdit etmektedir. Padişah bu tutum karşısında Mabeyn Baş Katibi Cevat Bey’in bildirdiğine göre büyük bir üzüntü göstermiş ve “Rumeli’den kendilerinin getirtmiş oldukları askerler, kendileri aleyhine kıyam etmişler... bizim ne kabahatimiz var, biz ne yapalım?” demiştir. Cemiyet Sadrazam Tevfik Paşa’yı da “Yalancı Sadrazam, hemen istifa et, millet kat’iyyetle seni istemiyor, millet namusunu temizlemek için hain kafasını kopartmaktan, lezzet alır” vb. gibi tehdit ve hakaret içeren telgraflarla tahkir etmiştir.¹¹⁹

Mebusan Meclisindeki zabıtlardan anlaşıldığına göre Hareket Ordusu öncü birlikleri 3 Nisan(16 Nisan 1909) tarihinde İstanbul önlerine kadar geldikleri anlaşılmaktadır. Meclis-i Mebusan tüm çabalarına rağmen Hareket ordusunun şehre girmesini engelleyemez, çünkü Hareket Ordusu’nun komutanını beklediği anlaşılır. Meclis askeri her şeyin yolunda olduğuna inandırmaya ve askerin geri döndürülmesine gayret ediyor, asker ise İstanbul’a girmek için komutanını bekliyordu. Meclisin gayretleri İstanbul’da kan dökülmesini engelleme gayreti olarak kalıyordu. Bu sırada Mecliste gelişen önembir olay ise, daha önce İttihatçı mebusların ortadan kaybolmaları gibi, Muhalefete mensup mebusların da izin isteyerek İstanbul’u terk etmek istemeleriydi. Buda muhtemelen Hareket Ordusu’nun ne yapacağı konusunda ki kuşkulardan kaynaklanıyor olsa gerektir.¹²⁰ İstanbul’da asayiş büyük ölçüde sağlanmış olmasına rağmen İTC’ne mensup subaylar geri dönmeyi kabul etmiyorlardı.

10-11 Nisan günleri Hareket Ordusu İstanbul’a yerleşmeye başlamıştır. Çıkan çatışmalarda iki taraftan da ölen askerler olmuştur. İstanbul’da tutuklamalarda başlayacaktır. 12 Nisan günü Mahmut Şevket Paşa, kurulacak Divan-ı Harb’in başına Tophane Nazırı Ferik Hurşit Paşa’nın getirilmesini istemiş, bu istek de usulüne uygun olarak bir irade-i seniye çıkarılarak yerine getirilmiştir. Ve aynı gün İstanbul, İzmit ve Çatalca sancaklarında idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edilir.¹²¹ İdare-i örfiye aynı gün Ayestefanos’taki mebuslar tarafından 107 oyla kabul edilecektir.¹²² Aynı gün Mahmut Şevket Paşa İTC ile ilgisi olduğu şeklindeki haberleri yalanlayan bir bildiri de yayınlayacaktır. Mahmut Şevket Paşa, kendisinin ve ordunun, Cemiyet adına hareket etmediklerini, tek amacının kanun ve nizamın devamını sağlamak ve ordudaki disiplini yeniden kurmak olduğunu özellikle

¹¹⁸ Ahmad, *a.g.e.*, s.65

¹¹⁹ Özçelik, *a.g.e.*, s.188

¹²⁰ MMZC. C.3, D.1, s.80. Nitekim İzin isteyenlerden Ahrarcı Müfit Bey Hareket Ordusu’nun gelişi üzerine Bükreş’e kaçtığı ifade edilmektedir. (Bk. Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.155).

¹²¹ Akşin, *Şeriatçı Bir Ay...*, s.211.

¹²² Özçelik, *a.g.e.*, s.230.

belirtecektir.¹²³

14 Nisan 1325'de (27 Nisan 1909, 31 mart olaylarının 15. günü) Meclis-i Milli İstanbul'da son toplantısını yapar ve Abdülhamit'in hâl edilmesi ve yerine Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılması kararını alır. Aynı sıralarda Padişah tahttan feragat etmiş ve kararı, Tevfik Paşa Meclis-i Milli'ye götürmüşse de karar çoktan alındığı için kabul edilmemiştir. 16 Nisan 1325 de tahta çıkan Sultan Reşat, Meclisin isteği üzerine 20 Mayıs 1909'da Meclis'te yemin etmiştir.

Tevfik Paşa'nın ikinci sadareti İTC'nin muhalefeti nedeniyle sadece beş gün sürecektir. Bu sırada Mahmut Şevket Paşa I. II. ve III. Orduların genel müfettişliğine tayin edilerek Rumeli'deki ordular onun emrine verilmiştir. O zamana kadar böyle bir makam yoktu; ancak o gün ki siyasi ortam göz önüne alınarak yaratılmış bir görevdir. Tümüyle askeri olan bu görev, Mahmut Şevket Paşa'yı gerek Harbiye Nazırı'nın, gerekse kabinenin denetimi dışında bırakıyor; özellikle sıkıyönetim süresince kendisine sınırsız yetki tanımış oluyordu ki; sıkıyönetim 1911 Martına kadar uzatılacaktır.¹²⁴

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadaret'e getirilmesi ise, 31 Mart'ta istifa etmek zorunda bırakılmasına bir tepki olacaktır. Bu kabinede yine başlangıçta İTC ileri gelenleri yer almayacaktır. Ancak iki ay sonra Talat ve Cavit Bey'in kabineye girdikleri görülecektir. Ve böylece İTC eskisinden daha da güçlü bir şekilde iktidara gelecektir. Muhalefet sindirilecek ve 1912'ye kadar sürecek bir sıkıyönetim devresi başlayacaktır.

Ahrar Fırkasının Sonu Ve Son Mücadele

Hareket Ordusunun İstanbul'a hâkim olacağıın ilk belirtileri üzerine muhalefete mensup bazı milletvekilleri Cemiyetin intikam alması korkusuyla İstanbul'dan ayrılma yolunu seçtiklerini belirtmiştik. İsmail Kemal Bey, Müfit Bey, Rıza Nur, Katib-i umumi si Nurettin Ferruh Bey, Parti Genel Sekreteri Fazlı Beyler gibi Ahrar Fırkasına mensup önemli isimler ve fırkanın basındaki destekçisi Mevlanzade Rifat İstanbul'dan ayrılmışlardır.

İsyanın bastırılmasını takip eden günlerde aslında ortada fiilen bir Ahrar fırkasının varlığından söz etmek güçtür. Yeni idare muhalefet odaklarını birer ikişer kapatırken ve baskı uygularken, Ahrar Fırkasının İTC'nin en önemli rakibi olarak böyle bir sindirmeden muaf tutulması da beklenemezdi. Parti Genel Sekreteri Fazlı Bey tutuklandıktan birkaç gün sonra serbest bırakılmış, ancak Fazlı Bey İstanbul'u terk etmeyi kendisi için uygun görmüş ve Kahire'ye gitmiştir. Bu olaylar sırasında Prens Sabahattin de tutuklanacak birkaç gün tutuklu tutulduktan sonra kendisinden bir bildiri ile özür dilenerek serbest bırakılacaktır. Ancak Prens İstanbul'u terk ederek İsviçre'ye yerleşecek ve hayatının geri kalan kısmını yurt dışında geçirecektir.¹²⁵ Prens'in her hangi bir cezaya çarptırılmaması-

¹²³ Ahmad, *a.g.e.*, s.67

¹²⁴ Bayur, *a.g.e.*, C.1, Kısım II, s.214, Ahmad, *a.g.e.*, s.71

¹²⁵ Kuran, *Osmanlı ...*, s.468 "Sultanazade Mehmed Sabahaddin Beyin tevkifini icabettirecek hiçbir delil mevcut olmadığından hürriyetleri maalitizar iade edildiği ilan edilir.15 Nisan 1325 İstanbul Merkez Kumandanı Erkânıharb Binbaşı Remzi"

nın arkasında İngiliz desteği olduğu görüşü ağır basmaktadır. Nitekim İngilizler sonuna kadar Prensi desteklemişlerdir.¹²⁶

Ahrar Genel Merkezi, Fazlı Bey'in ve diğer önemli zevatın İstanbul'u terk etmeleri ile tam bir sessizliğe bürünürken. Partinin varlığı mecliste yer alan birkaç milletvekilinin bulunması nedeniyle hissediliyordu. Ancak Mecliste yer alan mebuslar için asıl zor günler bundan sonra, İTC'nin ihtilalin sorumluları arasında gördükleri bazı Ahrar Fırkası mebuslarının yargılanması için çaba göstermeleri ile başlayacaktır. Meclis-i Mebusan'da Rıza Nur, Müfit Bey ve en fazlada İsmail Kemal Beyin yargılanması bir nevi Ahrar Fırkasının da isim verilmeden yargılanması olacaktır. Ahrar'a yakın mebuslar bu görüşmelerde arkadaşlarını temize çıkarmaya çalışırken aynı zamanda Ahrar Fırkasını da temize çıkarmaya çalışacaklardır. Tüm bu görüşmeler sırasında Ahrar Fırkasından ismen sadece iki kere bahsedilmesi de dikkat çekici bir durumdur.

II. Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Reşat Efendinin tahta çıkarılmasının ardından Mecliste bazı muhalif milletvekillerinin Divan-ı Harb'de yargılanması konusundaki görüşmelere 21 Nisan 1325 Günlü 66. İçtimada Divan-ı Harb Reisi Hurşit Paşa'nın 276 numaralı tezkiresinin okunmasıyla başlanacaktır.¹²⁷

Mecliste kalan Ahrar mebusları arkadaşlarını sonuna kadar savunacak ve Divan-ı Harpte yargılanmalarını İT'nin isteğine rağmen gerçek bir hukuk savaşı vererek Meclis-i Mebusan tarafından engellenmesini sağlayacaklardır. (Ahmet Rıza Bey de Mahmut Şevket Paşa'ya yazdığı tezkire ile İsmail Kemal Bey'in Arnavutluk'ta isyan çıkarmak amacıyla olduğunu bildirmiştir.)¹²⁸ Suçlamalar İsmail Kemal Bey üzerinde yoğunlaşıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla olaylar sırasında İsmail Kemal Bey Ahrar Fırkası Başkanı olarak olaylardan faydalanma kaygısı gütmüştü.¹²⁹

İsmail Kemal Bey hakkındaki suçlamalar şu temel noktalarda toplanmaktadır:

- 1- İsmail Kemal Bey sık sık saraya giderek padişah ile görüşmüştür ve mürtecileri destekleyerek meşrutiyeti tehlikeye düşürmüştür.
- 2- İsmail Kemal Bey hareketi haklı görerek ortaya çıkan durumdan yararlanmaya çalışmıştır
- 3- İttihat Terakki'yi yok etmek için bir fırsat olarak görmüştür
- 4- Son olarak da Arnavutları isyana teşvik etmiştir.

Ahrar mebusları arkadaşlarını hukuki ve siyasi yönden tam bir vuzuhla savunacaklardır. Olayın demokratik bir partiler arası mücadele olduğunu izaha çalışacaklardır. Mecliste görüşmeler sırasında Ahrar Fırkası mebusu Yorgo Boşo Efendi söz alarak Gümülcine

¹²⁶ Akşin, *Şeriatçı bir ay...*, s.268.

¹²⁷ MMZC. C.3, D.1, İç. 66, s.204.

¹²⁸ Özçelik, **a.g.e.**, s.236.

¹²⁹ MMZC. C.3, D.1, s.706-707. Görüşmeleri sırasında Yorgo Boşo Efendi İsmail Kemal Bey'in Ahrar fırkası başkanı olduğunu söylemektedir. *Sada-yı Millet*, 17 Kanun-ı Sani 1325, Pazartesi No: 61. Nurettin Ferruh Bey'de Ahrar fırkasının fiilen sona erip ermediği tartışmaları sırasında İsmail Kemal Bey'in bu makamı kısa bir sürede olsa işgal ettiğini belirtmektedir.

Mebusu İsmail Hakkı Bey'in "Ben komisyonunda bulundum, mesele önemlidir. Evrakın burada tamamen okunmasını teklif ederim" sözlerini eleştirerek, meselenin sürüncemede kalmasının istendiğini savunur ve şimdi bizim önümüzdeki mesele İsmail Kemal Bey'in mürteci mi olduğu, yoksa mürteci olmayıp da olaya dahil mi olduğuna karar vermektir şeklinde konuşur ve sözlerine devam eder. Yorgo Boşo Efendi bu arada fırka çatışmasına da değinerek: "Bu hadise olabilir ki, şeriat namına yapıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine oldu. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasında pek büyük bir münaferet (karşılıklı nefret) olduğu hepimizin bilgisi dâhilindedir. İsmail Kemal Bey Ahrar Fırkası'nın reisi olduğu için fırsattan istifadeyle Ahrar fırkasını iktidar mevkiine getirmeyi belki düşünmüş olabilir. Hamit ile görüşmesi bu sebeple olabilir. Fakat Sultan Hamit taraftarı olmasını kesinlikle reddederim. Böyle bir şey varsa bunu irtica mı sayacağız? Onu düşünmeliyiz. Fırkalar arasında fırsattan istifade ederek, birbirini düşürmek hususunu, biz Kanun-ı Esasi'ye, meşrutiyete aykırı bir hıyanet sayarsak o zaman İsmail Kemal Bey hakikaten itham edilmesi, mahkemeye sevk edilmesi gereken bir suçludur. Fakat bu gün meşrutiyetin hâkim olduğu ülkelerin hiç birinde böyle bir esas kabul edilmemiştir. Orada fırkalar arasında daima tartışma olur. Meclis'te boğaz boğaza gelinir, dışarı çıkınca kardeş olunur. Hepsinin düşüncesi yalnızca menafi-i milliyenin iyiliğine çalışmaktır. Yollar ayrı amaç birdir." diyecektir.

Bu tartışmalar sırasında İsmail Kemal Bey için, Kanun-i Esasi'nin 48. maddesi mi yoksa 79. maddesinin mi uygulanacağı tartışılmıştır. 48. madde uygulanırsa 2/3 çoğunlukla karar verilip mebusluk hakları da ıskat edilecek yada 79. maddeye göre 2/3 çoğunluk gerekmeyecektir (İT'ci Ahmet Rıza özellikle bunun için mücadele edecektir). Bununla ilgili olarak aynı zamanda bir hukukçu olan Zöhrap Efendi adeta hukuk dersi vererek konuşmasında buradaki amacın suçluyu bulmak değil bir fırka-ı siyasinin cezalandırılmak istendiğine dikkat çekerek şunları söyleyecektir:

"Biz biliyoruz ki, ceraim-i siyasiyede (siyasi suçlarda) pek de adalet cereyan etmez. Ceraim-i siyasiyede pek mahkum çıkmaz. Meşhur cezaiyyundan biri şöyle diyor: "Netice mahkum çıkmaz, mahkemeye sevk edilecek bir mahkum çıkar" Belki de onun için kanun, konuyu fevkalade bir çoğunlukla (2/3) sınırlamıştır. Şimdi biz bu sınırlamayı red mi edeceğiz, yoksa kemal-i rıza ile açık bir yürekle bunu kabul mü edeceğiz, konu budur. Zannederim bizim ekseriyet-i adiyeyi (yarıdan bir fazla) kabul etmemiz pek de doğru olmaz" Buradaki ekseriyet-i adiyeye sözü Mentеше Mebusu Halil bey'in itirazları ile karşılaşılacak. Halil Bey, Zöhrap Efendiye "kürsüde kötü sözler söylemek senin âdetindir" şeklinde sataşmada bulununca, Zöhrap Efendi öfkelenerek şöyle konuşacaktır: "Senden ders almaya hiçbir zaman mecbur değilim. Ben burada bir mebusum, tahkir etmeye hiç hakkınız ve salahiyetiniz yoktur. Nedir Bu?... Yeter artık bu ahval! Bende ellibin kişinin vekiliyim. Nedir bu? Mecliste yaptığınız nedir, mevkiiniz nedir? Bu bir mebusa yakışmaz. Ben söylediğim sözü bilirim. Cevaptan acizsiniz, hiç biriniz cevap veremiyorsunuz ve veremezsiniz. Burada tagallüp (zorbalık, zorla hüküm sürme), tahakküm, tahkir ediyorsunuz. Reis misiniz, mübde-i umumi misiniz, nesiniz? Bunda tagallüp, tahkir, tahakküm var. Bende 25 Senedir kelim sarf ediyorum" diyecektir. Sonra mebuslara hitaben mevcut durum üze-

rine mesele bu adamın mebusluktan ıskatı meselesine intikal eder. Bu deliller ile suçlu sıfatıyla Divan-ı Harb'e göndermeye vicdanınızla, namusunuzla yeterli delil görüyorsanız tereddütsüz gönderiniz diyecektir.¹³⁰

Meclis uzun tartışmaların ardından Ahrarcı mebusların mücadelesi sonucu İsmail Kemal Beyin Divan-ı Harbe gönderilmesini reddeder.¹³¹ Ve olayların fırkalar arası bir mücadele olduğunu ve bu durum karşısında Meclis Bir mebusunun Divan-ı Harb'e gönderilmesini kabul etmemiş ve bu durum ise Divan-ı Harp tarafından tereddütsüz kabul edilmiştir.

Bu müzakereler bir nevi Ahrar fırkası'nın kendisini temize çıkarma kavgası olarak ta görülebilir. Her ne kadar münakaşalar İsmail Kemal Bey etrafında dönüyor gibi gözükmekteyse de bir nevi fırkanın çalışmalarının yargılanması olarak ta görülmelidir. Sonuçta İttihatçılar ellerindeki fırsata rağmen Ahrar Fırkasının olaylarda bir dahli olmadığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak yine de Ahrarı bitirme çabasından vazgeçmemişlerdir.

Meclisteki görüşmeler ve olaylar karşısında fırkanın tutumu göz önüne alındığında Ahrar Fırkasında da İTC konusunda şikâyet ettikleri ikili yapı biraz daha farklı şekilde kendini göstermektedir. Bu ikiliği Prens Sabahattin ile organik bağı olanlar (Parti Genel Sekreteri Fazlı Bey etrafındaki daha çok meclis dışı grup) ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Ancak meclis dışı grup en azından Cemiyetin gizli kolu gibi komitacı bir yapıya sahip değildi.

Fırka bu zor günleri atlatamayacaktır. Yeni oluşan ortam içinde parti disiplinini kaybedecek ve mebusların bir kısmı başka fırkalara yönelecektir. Meclisteki muhalefete baskı daha da fazla hissedilecektir. Dışarıda ise Ahrar fırkası üyelerinin bir kısmı yakalanarak tutuklanmış ve Divan-ı Örfi'ce yargılanırken, diğer bir kısmı ise ülke dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Atina, Kahire ve Paris'te yeni bir Jön Türk hareketini başlatmak istemişlerdir.¹³² Kurulan Divan-ı Harb isyan hareketiyle alakadar olanları cezalandırmıştır. İttihat ve Terakki fırkasına karşı olan gazeteler kapanmış, "Nesl-i Cedid" Klubü de aynı akıbete uğramış, eşyası da yağma edilmiştir.¹³³ Tutuklamalar ve sıkı takip sonucu Ahrar Fırkası İTC'nin ve sıkıyönetimin baskısı sonucu sessizce sükût etmiştir. Üyeleri dağılan Ahrar Fırkasını bir süre sonra yeniden ihya etme çabaları görülmeye başlanmıştır.

31 Kasım 1909 günü Sabah gazetesinde çıkan bir habere göre, Selanik'te farklı din ve mezheplere mensup birçok kişi, eski Ahrar Fırkasını az çok değişikliklerle savunacak yeni bir Ahrar Fırkası tesis etmeye çalıştıkları bildirilir. Söz konusu haberde, Selanik'te faaliyette bulunan bazı kimselerin İstanbul'daki Ahrar yöneticileri ile görüşmekte oldukları ve iki grubun birbirlerini destekledikleri ileri sürülüyordu.¹³⁴ Ancak bu tip haberlere yine

¹³⁰ MMZC. C.3, D.1, s.740-742.

¹³¹ MMZC. C.5, D.1, s.276-277

¹³² Tunaya, *Türkiye'de...*, s.186.

¹³³ Kuran, *Osmanlı ...*, s.468

¹³⁴ *Sabah*, "Ahrar Tekrar Zuhur Edecek mi?", 31 Teşrin-i Evvel 1325

aynı gazete de Ahrar Fırkası ileri gelenlerinden ve Prens Sabahattin'in yakınlarından Fazlı Bey cevap verir ve Ahrar'ın tekrar ihya edileceği haberlerini yalanlar.¹³⁵ Fazlı bey durumu yalanlarken Sada-yı Millet gazetesinde, Ahrar adına yapılan bir açıklamada, siyasi bir fırkanın bir sergiye, bir meşher-i siyasete benzetilemez olduğunu bir kere kurulunca varlığının devam edeceğini beyan ederek "Fırka-i Ahrar teşekkül etmiştir, mevcuttur ve daima muhafaza-i mevcudiyet edecektir."¹³⁶ denir.

Bu sıralarda Ahrar Mebuslarının önemli bir kısmı baskılar karşısında İTC'ne katılmışlardır. Fakat Henüz Avrupa'da bulunan İsmail Kemal ve Müfit Beylerle Aziz Paşa'nın İttihatçılara katılmaması, bu isimlerin yurda dönünce yeni bir siyasi parti teşekkül edecekleri ihtimalini kuvvetlendirmekteydi. Nitekim Bu isimler daha sonra kurulacak olan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na gireceklerdir. Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının kuruluş haberleri ile birlikte bu fırkanın Ahrar ile birleştiği yolundaki haberler yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

1910 Şubat'ında basın aracılığıyla başlayan tartışmaya Parti Katib-i Umumisi Nurettin Ferruh Bey, İsmail Kemal, Kıbrıslıza Şevket Bey ve Rıza Nur katılmıştır. Bu tartışma fırkanın durumundan ziyade Fırkanın asıl mümessillerinin kimler olduğu konusunda olmuştur. Bu isimlerin hepsi fiilen Ahrar Fırkasının son bulduğunu kabul etmekle beraber bunu resmen kimin ilan edeceği konusunda tartışmaya girmişlerdir. Ancak sonuç olarak artık ortada Bir Ahrar Fırkası'nın olmadığı açıklık kazanıyordu ve çoğunluk tarafından kabul ediliyordu.¹³⁷

Rıza Nur'un verdiği listeye göre Ahrar Fırkası Erkan-ı ve mümessilleri şu şekildedir:

Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey, Ankara Mebusu Mahir Said Bey, Cidde Mebusu Kasım Zeynel Bey, İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi, Osmanlı Gazetesi Sahibi Ahmet Fazlı Bey, Mekteb-i Hukuk Muallimlerinden Celalettin Arif Bey, Sada-yı Milli Ser-muharriri Ahmet Samim Bey, İskalidi Efendi, Bazbazyan Efendi, Kazanova Efendi, Ziya Paşazade Suphi Bey, Adliye Müfettişlerinden Yusuf Ziya Bey, Beyrut Vali-i sabıkı Edhem Bey, Ali Kemal Bey, Kıbrıslıza Şevket Bey ve kardeşi, Nurettin Ferruh Bey,

Burada Rıza Nur şu açıklamayı yapmaktadır "Nurettin Ferruh, Ali Kemal ve Kıbrıslıza de biraderler dışında herkes hem fikirdir. Yani Fırka-i Ahrar münfesihtir."¹³⁸ Bu tartışmalar sonucu Ahrar Fırkası fiilen ve resmen tarihe malolmuştur. 1910 yılında İbrahim Paşa kabinesinin İttihat ve Terakki ile yakınlığını tartışanlar Ahrar Fırkasını anımsayacaklar-

¹³⁵ *Sabah*, 4 Teşrin-i Sani 1325/ 17 Kasım 1909, No: 7238,s.3. İmza sahibi "Paris'te ilan-ı meşrutiyetten evvel intişar eden Terakki gazetesi sabık Kâtibi Fazlı'dır.

¹³⁶ *Sada-yı Millet*, 3 Teşrin-i Sani 1325, Salı, No: 33.

¹³⁷ Ahrar Fırkasının feshi ile ilgili tartışmalar için Bakınız. *Sada-yı Millet*, "Beyanname" 17 Kanun-ı Sani 1325, Pazar, No: 61, imza Nurettin Ferruh. *Sada-yı Millet*, "Rıza Nur Bey'den" ve "İsmail Kemal Bey ile Mülakat" 19 Kanun-ı Sani 1325, Salı, No: 63. *Sada-yı Millet*, "Sada-yı Millet Ceride-i Muhteremesine" 20 Kanun-ı Sani 1325, Çarşamba, No: 64, Nurettin Ferruh imzalı. *Sada-yı Millet*, "Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'e" 23 Kanun-ı Sani 1325, Cumartesi, No: 67, Kıbrıslıza Şevket imzalı. *Sada-yı Millet*, "Fırka-i Ahrar", 24 Kanun-ı Sani 1325, Pazar, No: 68. *Sada-yı Millet*, 21 Kanun-ı Sani 1325, Perşembe, No: 65.

¹³⁸ *Sada-yı Millet*, "Rıza Nur Bey'den" 21 Kanun-ı Sani 1325 Pazartesi, No: 65.

dır. Meclisi Mebusan'daki tartışma sırasında Ebuzziya Tevfik Bey'in hükümetteki İTC ağırlığına yönelik eleştirilere alaycı bir şekilde "Biraz da Ahrar'dan yaparız" sataşmasına Amasya Mebusu ve Mutedilperveran fırkası Reisi İsmail Hakkı Paşa "Ahrar yok. Ahrar'ı bitirdiniz. Ellerinize baltalarınızı aldınız, mahvettiniz... Niçün biraz da Ahrar'dan yaparız diyorsunuz? Ehliyetli, iktidarlı kimler varsa onlardan yapınız." diyecektir.¹³⁹

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılı, hem siyasal hem de sosyal açıdan büyük değişimlere uğradığı bir dönem olmuştur. Osmanlılık, Turancılık, Batıcılık, İslamcılık vb. siyasal akımlar yayılma ve kendini ifade ortamı bulmuştur. Yine Kırım ve Balkan harpleri Osmanlı toplumunu derinden sarsmış ve bugüne uzanan sosyal yapının temellerini oluşturmuştur. Siyasal alanda önce padişahın yetki alanı sınırlandırılmış, ardından yönetimde dolaylı da olsa halka söz hakkı verilmiştir. Meşrutiyet idaresi İmparatorluğa hiç de alışık olmadığı bir hava getirmiştir. I. Meşrutiyet çok kısa sürmesine rağmen etkileri derin olmuştur. Uzun istibdat yılları boyunca hürriyet ve meşrutiyet büyük bir özlem kaynağı olmuştur.

Meşrutiyet arzusu içindeki Osmanlı aydını, İmparatorluktaki sıkı takipten kaçarak ilk Jön Türk kuşağı gibi kendini Avrupa'da ifade etme yolunu seçmiştir. Yurt dışındaki muhalefet ilk bakışta fark edilecek kadar açık bir şekilde üç kutba ayrılmıştı. Birinci grup başını Ahmet Rıza'nın çektiği daha milliyetçi ve aydınlanmacı, jakoben İttihatçı kanat; diğeri ise Prens Sabahattin'in çektiği liberal, ademi merkezîyetçi ve bireyi ön plana çıkaran kanat; son olarak ise Mizancı Murat'ın başını çektiği daha muhafazakar ve İslamcı bir söylem geliştiren kanattır. Muhalefeti oluşturan tüm bu gruplar ufak tefek çatışmalara rağmen başlangıçta aynı amaç etrafında bir araya gelmişlerdir. Temel hedef meşrutiyetin ne pahasına mal olursa olsun tekrar getirilmesidir. Bu amaç kısa bir süre için bile olsa aradaki farklılıkların bir süre için göz ardı edilmesini sağlamıştır. Fakat bu birlik, gruplar arasındaki uçurumun büyümesini de engelleyememiştir.

Avrupa'daki muhalefet kısır döngüler içinde boğuşurken İmparatorlukta askeri okullardan ve tıbbiyeden başlayan muhalefet daha kuvvetli bir şekilde içeride muhalefeti oluşturmuş ve dışarıdan daha etkili olacak bir güce erişmiştir. İçeride oluşan İttihat Terakki Cemiyeti şeklen Avrupa koluna bağlı ancak bağımsız bir çizgi izlemiştir. Makedonya'da başlayan olaylar sonucu Meşrutiyet'in beklenmedik şekilde yeniden ilanı Avrupa'daki tüm muhalefeti gafil avlamış ve gücün artık ellerinden çıktığını da göstermiştir.

Meşrutiyetin oluşturduğu iyimser hava İmparatorluğun kısa süre içinde kurtulacağı gibi bir his uyandırmış, özgürlükler abartılmış; daha doğrusu tam olarak ne anlama geldiği bilinmeyen özgürlük, eşitlik, hürriyet gibi kavramlar basında büyük bir yaygara ile halka duyurulmaya başlanmıştır. Oluşan yeni ortamda başlangıçta rakipsiz görünen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısına kimse çıkmazken ortalığın nispeten durulmasıyla birlikte ilk muhalefet çalışmaları da görülmeye başlanmıştır. Avrupa'daki ayırım kısa süre içerisinde

¹³⁹ Tunaya, s, s.187.

de meşrutiyet sonrası Osmanlı toplumunda da görülmeye başlanmıştır. İTC bir cemiyet olarak varlığını sürdürmeye devam ederken karşısına Osmanlı siyasal hayatının resmi ilk partisi Ahrar Fırkası çıkmıştır. Ahrar Fırkası Prens Sabahattin'in fikirleri çerçevesinde, yani adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet taraftarı olarak çıkmıştır. İTC'ne göre daha Osmanlıcı ve liberaldir. Her ne kadar iktisadi anlamda İTC'de liberal ise de siyasal anlamda bu o kadar açık değildir. Daha kontrollü ve pratik çözüm yolları aramaktadır. Asıl sorun imparatorluğun kurtarılmasıdır ve bu en önemli sorundur. Bunun sağlanması ise daha kuvvetli ve merkezi bir idare ile mümkündür. Ahrar ise tersini savunmaktadır. İmparatorluğun kurtuluşu görevlerin paylaşılması, merkezi idarenin yanında yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, milletler arasındaki eşitlik ilkesinin sağlanması ile olabilecektir. Tabi ki bu fikirler uzun bir çabayı gerektirirken İTC'nin fikirleri daha pratik görüldüğü için ordu içerisinde daha fazla destek bulmaktaydı.

Ahrar'ın ortaya çıkışı her şeye rağmen Osmanlı siyasal hayatında bir muhalefet kültürünün yaratılmasında önemli bir katkı olmuştur. Bu durum İmparatorlukta daha önceden muhalefet gruplarının olmadığı anlamına gelmez; buradaki yeni durum, muhalefetin açık ve görülür bir şekilde kanuni bir çizgide de varlığının kabul edilmesidir. İmparatorlukta var olan önceki muhalefet grupları gayri meşru addedildiği gibi bizzat devlet tarafından kabul edilmemişlerdir. Türk İslam geleneğinde genelde tüm sapmaların gayri meşru kabul edilmesi normal karşılanmıştır. Yorum kısmen kabul edilebilirdir ancak işin siyasi boyuta taşınması ve merkezi-ortodoks anlayışa aykırı olması genelde kabul görmemiştir. İlk Jön Türk muhalefeti de böyle bir sürecin eseridir. II. Meşrutiyet öncesi muhalefet odakları klasik bir metotla ya ortadan kaldırılmıştır ya da ihşanlarda bulunularak devlet ile uzlaştırılmıştır. Eski Osmanlı yapısında muhalefet daha doğrusu güç odakları bürokrasi, ilmiye ve askeri sınıflar etrafında oluşmuştur. Ahrar'ın kuruluşu Osmanlı toplumunu yeni bir olgu ile karşılaştırmıştır: bu da meşru muhalefet olgusudur. Ancak Ahrar'ın şanssızlığı görünüşte meşrutiyeti ilan ettiren bir Cemiyet'in karşısında olmasıdır. Ordu da Cemiyet'e sınıksız sarılmış hatta iç içe geçmiştir.

Ahrar Fırkası parti programı itibari ile halka daha yakındır. Seçimlerde İTC karşısında bir varlık gösterememesine rağmen kısa sürede İTC siyasetinden memnun olmayan Türk-Müslüman ve Gayr-ı Müslim mebusların oluşturduğu kalabalık bir grup oluştururken, halk katmanları üzerinde etkili bir konuma ulaşmış ve sosyal tabanını kuvvetlendirmiştir. Parti, programı itibariyle bireyci ve farklı unsurları kucaklayıcıdır. İmparatorluğun başarısını Osmanlılık ilkesinde görür. Tevsi-i mezuniyet ve âdem-i merkeziyetçi fikirler azınlık unsurlara da çok cazip gelmektedir. Mecliste Ahrar Fırkasının faaliyetleri bir parti disiplininin çok, mebusların ferdi hareketleri şeklinde gözükür. Fırkanın mecliste ismen geçmesi bile aylar sonra olur. Mecliste varolduğu düşünülen kalabalık gruba rağmen topu topu iki üç kez fırka ismen meclis görüşmelerinde anılır.

Kısa siyasi yaşamı boyunca Ahrar fırkasının başkanının kim olduğu sorusu tam olarak bir açıklığa sahip olmamış; tüzüğe göre bu makam boş bırakılmıştır. Fırka başkanının kim olduğu konusunda farklı iddialar vardır. Bu iddialarda İsmi geçenler, fırka ile arasındaki

bağı her zaman inkâr eden Prens Sabahattin, Kamil paşa ve Arnavut Mebus İsmail Bey'dir. İlk ikisi hakkında elimizde hiçbir vesika yok iken İsmail Bey hakkında Serfiçe Mebusu Yorgo Boşo Efendi ve Fırka Katibi umumiliğini yapmış Nurettin Ferruh Bey'lerin şahadetleri vardır. Ancak bu ifadeler İsmail Bey'in kısa bir süre için bu makamı resen işgal ettiğini göstermektedir. Bu boşluk muhtemelen şartların uygun olması durumunda, belki de iktidara gelinebilmesi durumunda Prens Sabahattin Beyin doldurması için boş bırakılmıştı.

Ahrar kısa siyasi hayatında mecliste yeterince güçlü bir şekilde sesini duyuramadığı Meclis-i Mebusan Zabıtlarından anlaşılmalıdır. Fırka eklektik bir yapı arzeder, fikir birliğinden ziyade İttihatçı karşıtlığı daha ağır basmaktadır. Ancak dikkati çeken nokta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin buna rağmen Ahrar'ın varlığına bile tahammülde güçlük çekmesidir. Cemiyet ile Ahrar arasında nefrete varan bir ilişki oluşmuş ve bu nefret ilişkisi meclis zabıtlarında bile ifade edilir bir şekil göstermiştir. Asıl mücadele Ahrarcı Basın ve İttihatçı basın arasında, yani basın yoluyla olmuştur. Basındaki kavga aslında bu günden bakıldığında o kadar sert de sayılmaz hatta yumuşaktır da. Nitekim Hüseyin Cahit yıllar sonra yaptığı bir değerlendirmede Tanin'deki ve diğer basındaki kavganın düşündüğü kadar sert ve kavgacı olmadığını ifade etmiş, o dönem yazılarını tekrar okuduğunda bu duruma kendisinin bile şaşıtığını anlatmıştır. Beklide bu durumun asıl kaynağı daha öncede belirttiğimiz gibi ciddi bir demokrasi kültürünün olmayışıdır.

Ahrar İTC'ni eleştirmesine rağmen kendisinde iki başlı bir görünüm arzeder, fakat önemli fark iki grubunda sivil olmasıdır. İTC gibi asker-sivil ikilemi yoktur. Ahrar içindeki gruplardan birisini partiyle bağıni hiçbir zaman resmen kabul etmese de Prens Sabahattin, diğerini ise Meclis-i Mebusan'da bulunan Mebusların oluşturduğu grup oluşturur. Bu iki başlılık en açık biçimde kendini 31 Mart olayları sırasında gösterecek ve bu durum partinin sonunu hazırlayacaktır.

Ahrar Fırkasının 31 Mart olaylarının hazırlanmasında bir rolünün olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak açık olan şudur ki Parti hiçbir zaman açıktan bir isyan hazırlığına girmemiştir. Fırka içinde bir grup gelişen olaylardan faydalanmaya çalışmışlardır. Bu grubun başını Prens Sabahattin ve Süt kardeşi Fazlı Bey çekmiştir. Fakat açıktan bir girişimleri olmamış sadece perde arkasında bir şeyler çevirmeyi seçmişler ve olayların istedikleri yönde akmasını sağlayamamışlardır. Meclis'te ise İsmail Kemal Bey bu durumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı ve despot idaresinden kurtulma yolu olarak görmesine rağmen, o da her hangi bir ciddi girişimde bulunamamıştır ve meşrutiyetin devamını sağlamak için çalışmıştır. Ahrar Fırkası temelde, isyan süresince meşruti zeminden ayrılmamayı çoğunlukla tercih edecektir.

31 Mart'ın yarattığı kaos Ahrar'ı içine alarak yutmuştur. Gerek Divan-ı Harb'in kararları ve gerekse oluşan kötü hava Ahrar'ın baskılara dayanamayarak dağılmasına ve ortadan sessiz sedasız kaybolmasına yol açmıştır. Fırka Mecliste tamamen dağıldığı gibi dışarıda da tamamen dağılmıştır. Birkaç ismin tekrar toparlanma çabaları ise beyhude olmuştur. Böylece Osmanlı siyasal hayatının ilk siyasi partisi bir yaşını bile doldurmadan tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Ancak Ahrar Fırkası her şeye rağmen Türk siyasal

hayatında bir çizginin ilk temsilcisi olmuştur. Ahrar'ın temsil ettiği çizgi sırayla Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Büyük Millet Meclisinde İkinci grup, Cumhuriyetin ilk yıllarında Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka; çok partili dönemde ise Demokrat ve Adalet Partileri tarafından temsil edilerek günümüze kadar ulaşmıştır.